

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2022 metai

2

LI

Vilnius 2022

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEARBOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2022

2

Vilnius 2022

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2022

2

Vilnius 2022

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-32

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).

Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:

<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2022
© Straipsnių autoriai, 2022

MĀRĪTE JAKOVĻEVA

Latvijas nacionālais istorijas muzejus

**KARO VEIKSMĀI KURŠO KUNIGAİKŠTĪSTĒS IR LIETUVOS
PASĪENYJE DIDŽIOJO ŠIAURĒS KARO PRADŽIOJE
(1701 M. RUGSĒJIS – 1703 M. GEGUŽĒ)**

ANOTACIJA. Straipsnyje aptariami Didžiojo Šiaurės karo (1700–1721) įvykiai, susiję su Kuršo kunigaikštyste. Daugiausia dėmesio skirta karo veiksmams konkrečiame regione – Kuršo kunigaikštystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasienyje, vykusiams nuo švedų įžengimo į Kuršo kunigaikštystę 1701 m. vasarą iki 1703 m. pavasario, kai iš Kuršo išvyko švedų gubernatorius Karolis Magnusas Stiuartas (*Karl Magnus Stuart*). Rengiant straipsnį daugiausia remtasi Latvijos valstybiniame istorijos archyve saugomais istorijos šaltiniais.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Kuršo kunigaikštystė, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Žemaitija, Didysis Šiaurės karas, Karolis XII, Augustas II, Ferdinandas Ketleris.

ABSTRACT. The article dwells on the events of the Great Northern War (1700–1721) related to the Duchy of Courland. It focuses on the warfare in a particular region, the border area between the Duchy of Courland and the Grand Duchy of Lithuania, from the entry of the Swedes into the Duchy of Courland in the summer of 1701 to the spring of 1703, when the Swedish governor, Karl Magnus Stuart, left Courland. The article is based mainly on the historical sources stored in the Latvian State Historical Archive.

KEYWORDS: Duchy of Courland, Grand Duchy of Lithuania, Žemaitija (Samogitia), Great Northern War, Charles XII, August II, Ferdinand Ketler.

Didysis Šiaurės karas (1700–1721) buvo vienas reikšmingiausių įvykių, paveikusių Baltijos regiono istoriją, sustiprėjusiai Rusijos imperijai atvėrusių kelią į Baltijos

kraštus. XVIII a. pradžioje dėl karo pasikeitė valstybinė dalies Latvijos teritorijos (Vidžemė) bei visos Estijos priklausomybė. Karas tiesiogiai ir netiesiogiai paveikė visą Baltijos kraštų regioną. Jo sukeltos politinės pasekmės nuolat domino istorikus, bet patiems karo veiksams šiame regione skirtų tyrimų Latvijos, taip pat kaimyninių kraštų istoriografijoje yra palyginti nedaug. Nors visuomenei tarsi gerai žinomi pavieniai faktai bei mūšiai, apibendrinamųjų darbų, kurie sukurtų vientisą vaizdą apie Didžiojo Šiaurės karo eigą Pabaltijyje, vis dar trūksta. Beveik nėra ir tam tikrų karo periodų konkrečiose teritorijose tyrimų. Didesnio dėmesio karo veiksnių Kuršo kunigaikštystėje istorija sulaukė Latvijoje, šiuose darbuose tam tikras dėmesys buvo skirtas ir karo veiksams Kuršo kaimynystėje – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) šiaurėje¹. Pastaruoju metu lietuvių ir baltarusių istorikai paskelbė darbų, kuriuose aptartas švedų armijos įsiveržimas į LDK 1701–1702 m.² Tačiau išsamių tyrimų, skirtų karo veiksnių eigai konkrečiuose regionuose, pagal kuriuos būtų galima rengti apibendrinamuosius darbus³, vis dar labai trūksta.

Kuršo kunigaikštystė Didžiojo Šiaurės karo pradžioje buvo placdarmas saksų puolimui ir Saksonijos, taip pat Lenkijos bei Lietuvos valdovo Augusto II kariuomenės bazė. Šiame straipsnyje aptariami Didžiojo Šiaurės karo įvykiai, vienaip ar kitaip susiję su Kuršo kunigaikštyste. Didžiausias dėmesys sutelktas į karo veiksmus konkrečiame regione – Kuršo kunigaikštystės ir LDK pasienyje. Šiame regione karo veiksmai vyko beveik nuolat nuo 1701 m. vasaros iki 1709 m. pabaigos. Tačiau šis karo veiksnių teatras, buvęs tam tikra labai plataus karo periferija, sulaukė mažiau istorikų dėmesio. Nors tiek paties Didžiojo Šiaurės karo istorijai, tiek Latvijos bei Lietuvos paribio regioninei istorijai aptariami įvykiai buvo labai reikšmingi. Straipsnyje aptariami karo veiksmai, vykę minėtame regione nuo švedų įžengimo į Kuršo kunigaikštystę, pradedant 1701 m. vasara

¹ M. J a k o v l e v a, Karadarbiba Kurzemes hercogistē un Lietuvas pierobežā Lielā Ziemeļu kara sākumā (1700. g. februāris–1703. g. maijs), *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* (toliau – *LVIŽ*), 2007, nr. 2, lpp. 42–72; ta pati, Karadarbiba Kurzemes hercogistē un Lietuvas pierobežā: (1703. gada vasara – 1705. gads), ten pat, 2008, nr. 2, p. 29–46, nr. 3, p. 49–70.

² G. S l i e s o r i ū n a s, Pirmoji Šiaurės karo metais Vilniaus okupacija (1702 m. balandis–gegužė), *Pratėties pėdsakai: skiriama profesoriaus daktaro Zigmanto Kiaupos 65-mečiui*, red. komisija: E. Rimša [et al.], Vilnius, 2007, p. 267–292; tas pats, The first occupation of Vilnius during the Great Northern war, *Lithuanian Historical Studies*, vol. 14, 2009, p. 71–104; D. W i ć k o, Początek szwedzkiej interwencji w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu 1701 roku, *Rocznik Lituanistyczny*, t. 5, 2019, s. 161–191.

³ Galima paminėti šiuos Didžiojo Šiaurės karo istorijai skirtus apibendrinančius darbus, kuriuose skiriama santykinai daugiau dėmesio karo veiksnių teatrui Livonijoje bei Lietuvoje: J. F e l d m a n, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704–1709*, Kraków, 1925; B. D u n d u l i s, *Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVII–XVIII a.*, Vilnius, 1977. Čia Didžiojo Šiaurės karo veiksmai LDK teritorijoje aprašomi skyriuose, esančiuose p. 97–157. Neseniai pasirodė visai Didžiojo Šiaurės karo istorijai skirta studija, kurioje dėl suprantamų priežasčių kovos Kuršo ir LDK pasienyje 1701–1703 m. tik trumpai paminėtos: M. Š a p o k a, *Didysis Šiaurės karas, 1700–1721. Karas, pakeitęs moderniąją Europą*, Vilnius, 2021.

iki 1703 m. pavasario, kai iš Kuršo išvyko švedų gubernatorius Karolis Magnusas Stiurartas. Straipsnis parašytas daugiausia remiantis Latvijos valstybiniame istorijos archyve (latv. *Latvijas Valsts vēstures arhīvs*; toliau – LVVA) saugoma švedų karinės valdybos medžiaga, Kuršo kunigaikščių (f. 554) ir Vidžemės generalgubernatoriaus valdybos (f. 7349) dokumentų rinkiniais.

Priešistorija

Lenkijos karaliaus ir Saksonijos kurfiursto Augusto II kariuomenė pasirodė Lietuvoje, prie sienos su Kuršu jau pačioje 1698 m. pabaigoje, kai keli karaliaus pulkai iš Saksonijos⁴ buvo apgyvendinti žiemos stovyklose Žemaitijoje, daugiausia Šiaulių ekonomijoje. 1699 m. vasarą saksų kariai dalyvavo statant Lietuvos teritorijoje esantį Šventosios uostą, be to, keli pulkai trumpai pabuvojo ir Kuršo kunigaikštystėje. Tačiau Lenkijos ir Lietuvos visuomenėje augo nepasitenkinimas saksų kariuomenės buvimu, todėl Augustui II, kuris nenorėjo išvesti savo kariuomenės atgal į Saksoniją, reikėjo pateisinti jos tolesnį buvimą šalyje. Pradėti karą Augustui II tuo metu atrodė geriausia išeitis iš padėties, be to, pulki Švediją ragino tiek caras Petras I, tiek ir liūdnei pagarsėjęs Vidžemės bajoras Johanas Reinholdas Patkulis (*Johann Reinhold von Patkul*), kuris pabėgo iš Švedijos valdytos Vidžemės ir ėmė tarnauti Augustui II.

Tai, kad Lenkijos karalius ruošiasi karinei akcijai, švedams buvo aišku jau gerokai anksčiau, nei saksų kariuomenė pradėjo Rygos puolimą. Nuo 1699 m. pabaigos Vidžemės generalgubernatorius Erikas Dalbergas (*Dahlberg*) ėmėsi įgyvendinti tam tikras gynybos priemones: sustiprinta sargyba ant Rygos pylimų, mieste bei jo apylinkėse buvusiuose bastionuose, dalis pabūklų perkelta į kitą Dauguvos pusę. Dalbergas prašė taip pat papildomų pajėgų iš Suomijos. Saksų vyriausieji vadai – generolas majoras Otas Arnoldas Paikulis (*Otto Arnold von Paykul*) ir generolas leitenantas Jokūbas Henrikas Flemingas (*Jakób Henryk Flemming*) pranešė, kad ruošiasi įrengti palei Švedijos–Kuršo sieną⁵ savo sargybų postus neva tai dezertyrams gaudyti, be to, apkaltino švedus, kad jie turi priešišku ketinimų – tokiu būdu buvo rengiamas pretekstas ir pasiteisinimas pradėti karo veiksmus⁶.

⁴ Saksų kariuomenė įvesta į Lenkiją ir Lietuvą jau 1697 m., kai Saksonijos kurfiurstą Frydrichą Augustą išrinko Lenkijos karaliumi Augustu II. Iš pradžių ji buvo dislokuota Lenkijos teritorijoje, taip pat įtraukta į karo žygį prieš turkus.

⁵ Kalbamoji siena prie Rygos sutapo su Rygos miesto (patrimoninės) srities, kurios dalis buvo Dauguvos kairiajame krante, riba.

⁶ Tarpusavio susirašinėjimas paskelbtas leidinyje *Livonica oder einiger zu mehrer Erläuterung der mit Anfang des 1700. Jahres in Lieflland entstandenen Unruhe dienliche Stücke und Actorum Publicorum* (be leidybos vietos ir metų. – M. J.).

1700 m. vasario 1 / 11 d.⁷ E. Dalbergas įsakė savo sargybai patiems nieko nepradėti ir šauti tik tada, jeigu priešas tai darytų pirmas⁸. 1700 m. vasario pradžioje į Jelgavą (Mintaują) pradėjo vykti pirmieji saksų kariuomenės daliniai, kuriems liepta judėti toliau prie sienos. Tokiu būdu Dauguvos kairiajame krante saksų ir švedų priešakinių sargybų postai tuo metu atsidūrė vos per pora kilometrų vienas nuo kito. Sužinojęs, kad saksai atvyko, E. Dalbergas įsakė nugriauti namelius, stovėjusius priešais Rygos įtvirtinimus ant Dauguvos kranto, ir uždaryti Šalių vartus (latv. *Šāļu vārti*). Tiek Jelgavoje, tiek Rygoje tvyrojo nerimas ir baimė⁹.

1700 m. naktį iš vasario 11 / 21 į 12 / 22 d. iš Jelgavos išvyko rogių virtinė, į kurias buvo pakrauta ginklų, parako, granatų, pontonų bei kitų karinių reikmenų, o vietoj vežėjų – perrengti saksų grenadieriai ir pėstininkai iš pulkininko Vostrominskio (*Wostrominsky*) pulko. Kai kuriais duomenimis, kariai buvę paslėpti ir po šiaudais. Apsimetant, kad ši rogių vilkstinė, vadinamasis „karavanas“, – tai saksų generolo majoro Georgo Karolio fon Karlovico (*Georg Carl von Carlowitz*), kurį anksčiau Augustas II siuntė į Rusiją kaip savo pasiuntinį pas carą Petrą I, bagažas¹⁰, daliai rogių bei konvojui liepta auštant patekti į Rygos miestą kartu su sekmadienio maldininkais, t. y. tapti savotišku Trojos arkliu. Mieste kareiviai turėjo granatomis sukelti paniką tarp rygiečių ir užimti miesto vartus, kad užtikrintų laisvą kelią kitiems saksų kariuomenės daliniams. Tačiau švedų sargybos viršininkas rotmistras Dytrichas (*Dietrich*) liepė apieškoti roges, užvažiavusias į pasienio smuklę ir, radęs jose paslėptus karinius reikmenis, pranešė apie tai E. Dalbergui. Švedams pasisėkė, nes saksų pasamdytas palydovas tamsoje pasiklydo ir atvedė saksus į Uolainę (*Olaine*), nors saksų leitenantui Kyzeveteriui (*Kieseweter*) buvo liepta su karavanu stovėti prie sienos tol, kol specialiai nusiųstas dragūnų būrys sunaikins 20 švedų sargybą. Sargybos likviduoti taip pat nesisėkė taip, kaip planuota – tyliai ir nepastebimai, nes švedai suspėjo įspėti rygiečius, iššovę signalines raketas, o porai švedų kareivių pavyko išvengti paėmimo į nelaisvę ir atvykti į Rygą¹¹. Netikėtai užpulti Rygą

⁷ Pagal rusų (senąjį) stilių ir naująjį (Grigaliaus kalendorių) stilių, kuriuo buvo remiamasi Lenkijoje ir Lietuvoje bei Kurše. XVIII a. skirtumas tarp abiejų stilių buvo 11 dienų. Švedai, kurie taip pat naudojo senąjį stilių, grįžo prie 10 dienų skirtumo lyginant su naujuoju stiliumi. Toliau straipsnyje datos pateikiamos pagal švedų ir naująjį stilių.

⁸ *Livonica...*, Fasciculus Primus, S. 44.

⁹ Kunigaikštienės Elžbietos Sofijos patarėjo Kristiano Vilhelmo Lau (*Lau*) pranešimai Brandenburgo kurfiurstui, Jelgava, 1700 m. vasario 15 d., 19 d. [n. st.]. Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (toliau – GStA), I Hauptabteilung (toliau – HA), Repertorium (toliau – Rep.) 9 (Polen), nr. 7 k, S. 45.–54.

¹⁰ 1699 m. lapkričio 11 / 21 d. G. K. Karlovicas kaip Augusto II pasiuntinys pasirašė su caru sutartį dėl sąjungos prieš Švediją. Gruodžio pabaigoje grįždamas iš Maskvos G. K. Karlovicas kelias dienas praleido Rygoje. E. Dalbergas susitikęs su juo, pažadėjo po kelių savaičių, kada buvo numatyta kita G. K. Karlovico kelionė į Rusiją, laisvai įleisti jo bagažą į Rygą.

¹¹ *Livonica...*, Fasciculus Primus, S. 20, 21, 44, 45; GStA, I HA, Rep. 9, Nr. 7 k, S. 110.

jau nebebuvo įmanoma. Saksams pavyko užimti Daugavgrīvas tvirtovę Dauguvos žiotyse, Kuoknesę, fortus priešais Rygą kairiajame Dauguvos krante, tačiau pagrindinio tikslo saksai nepasiekė. Rygos miestas, Rygos citadelė liko švedų rankose. Nepavyko saksams ir užblokuoti Rygos įgulos. 1700 m. rudenį į karą įsitraukusi Rusija patyrė dar skaudesnę nesėkmę. 1700 m. lapkričio 19 / 30 d. rusų kariuomenė buvo sutriuškinta prie Narvos. Augustui II ir Petriui I reikėjo permąstyti tolesnius karo su Švedija planus.

1701 m. vasario 26 / kovo 9 d. Lietuvoje, Biržų pilyje karalius Augustas II atnaujino sąjungą su Rusijos caru Petru I. Tačiau sąjungininkams nepavyko oficialiai įtraukti į karą ir Lenkijos–Lietuvos. Augustas II kare dalyvavo vis dar kaip Saksonijos kurfiurstas, nors prie Rygos pasitelkė Lenkijos karališkosios gvardijos pulkus bei Sapiegų atsiųstus LDK suverbuotus dalinius. Pastarųjų statusas buvo nelabai aiškus – juos buvo galima laikyti lietuvių kariuomenės reguliariaisiais daliniais arba, kita vertus, vertinti kaip Sapiegų privačią kariuomenę¹². Biržuose dėl tolesnių sąjungininkų karinių veiksmų tarėsi speciali rusų ir saksų karinė taryba, tačiau jos nutarimai liudija, kad sąjungininkai vis dar nesugebėjo tinkamai įvertinti aštuoniolikmečio Švedijos karaliaus Karolio XII ambicijų. Augustas II ir Petras I planavo drauge pulti Rygą 1701 m. rugpjūčio viduryje, o iki tol kiekvienas atskirai turėjo vykdyti mažesnio masto švedus alinančius puolimus Vidžemėje ir Estijoje, neįsitraukdami į didelius mūšius. Taip Karoliui XII, kuris atmetė visus jam pateiktus taikos pasiūlymus, suteikta galimybė sulaukti pastiprinimo iš Švedijos, sustiprinti savo armiją Livonijoje ir pasirengti atsakomiesiems veiksams.

Saksų kariuomenė praleido žiemą Kurše ir Lietuvoje¹³. 1701 m. gegužės pabaigoje ir birželio pradžioje jų pajėgos buvo sutelktos Dauguvos kairiajame krante ilga ištempta linija nuo Daugavgrīvos iki Duolės (*Dole*), o keli pulkai išdėstyti dar toliau, iki pat Jėkabpilio. Saksai kasė apkasus, rengė baterijas ir bastionus upės kairiajame krante, tačiau nieko nesiėmė, kad apsuptą Rygą, ji net nebuvo apšaudoma. Aktyvūs karo veiksmai tuo metu vyko daugiausia prie Rusijos ir Švedijos sienų, o saksai vykdė nedidelius reidus Vidžemės teritorijoje. Pagal Biržuose sudarytą susitarimą Petras I nusiuntė į pagalbą saksams 19 kunigaikščio Anikitos Repnino vadovaujamų pėstininkų pulkų, kurie liepos pradžioje apsisusto prie Kuoknesės¹⁴. Rusų kariuomenės kontingentą sudarė mažai apmokyti

¹²G. S l i e s o r i ū n a s, Lietuvos liellkņazistes sabiedrības attieksme pret Ziemeļu kara sākumu 1700. gadā, *Ventspils Muzeja Raksti* (toliau – *VMR*), Rīga, 2006, V sēj., 42–48 lpp. Plačiau apie LDK suverbuotų dalinių dalyvavimą Augusto II karo kampanijoje prie Rygos 1700 m. žr. G. S l i e s o r i ū n a s, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje suverbuotų dalinių siuntimas prie Rygos 1700 metais, *Lietuvos istorijos metraštis, 2001 metai*. 2, 2002, 59–86 p.

¹³Žr. M. J a k o v l e v a, Cīņa par varu Kurzemes hercogistē pēc hercoga Frīdriha Kazimira nāves (1699. gada aprīlis – 1701. gada janvāris), *LVIŽ*, 2003, nr. 3, 77.–82. lpp.; B. D i b a s, Sakšu karaspēks Piltenes apgabalā 1700. gadā, *VMR*, Rīga, 2003, III sēj., 143.–153. lpp.

¹⁴Iš viso A. Repnino dispozīcijojē buvo 17 855 galintys kariauti vyrai, GStA, I HA, Rep. 9, Nr. 711, S. 52.

ir nepatyrę kareiviai, todėl saksų kariuomenės vadas Adomas Heinrichas fon Šteinau (*Adam Heinrich von Steinau*) paliko didžiąją jų dalį ten pat vietoje, o Rygos kryptimi nusiuntė tik keturis pulkus¹⁵. Karolis XII, žiemą praleidęs Laisoje, 40 km nuo Dorpato (dab. Tartu) ir sulaukęs pastiprinimo iš Švedijos, visą birželį Estijoje mokė užverbuotus naujuosius karius. Birželio pabaigoje švedai iš Estijos išvyko Rygos kryptimi ir pasiekė miesto prieigas liepos 7 / 17 d. Dar prieš tai į Duolę ir Kuoknesę išsiųsti švedų raitininkų daliniai sukraidino A. H. Šteinau, su dalimi kariuomenės taip pat išvykusį aukštyn palei upę. Dieną prieš mūšį A. H. Šteinau sugrįžo į savo būstinę Dreilingo dvarelyje (*Dreilingshof*; vėliau Depkino arba Merkelio dvaras) Katlakalne, tačiau būstinės apylinkėse dislokuoti pulkai į mūšio lauką galėjo atvykti tik gerokai pavėlavę, nes kelionė iki Spilvės truko mažiausiai valandą ar dvi. Liepos 8 (r. st.) / 9 d. (šv. st.) / 19 d. (n. st.) rytą Karolis XII atliko garsųjį persikėlimo per Dauguvą manevrą¹⁶ ir Spilvės lygumoje užvirė mūšis. Po kelias valandas trukusios nuožmios kovos saksai sparčiai atsitraukė¹⁷.

Kuršo kunigaikštystės okupacija. Pirmieji švedų reidai į Lietuvą

Surengusi karinę tarybą ant Kuršo ir Rygos miesto (patrimoninės) srities ribos netoli Raudonosios smuklės (latv. *Sarkanais krogs*; *Rothe Krug*), saksų kariuomenės vadovy-

¹⁵ Į Spilvės mūšio lauką rusai taip iš tikrųjų ir nespėjo patekti, tik 400 (keliuose šaltiniuose – 300) rusų iš jų avangardo buvo dislokuoti Lucavsaloje, kur jie narsiai kovėsi su švedais net ir pasibaigus mūšiui. Reikia pastebėti, kad A. H. Šteinau Augustui II pateiktame pranešime, tiesa, sudarytame keli mėnesiai po mūšio, minimi tik 150 rusų, atsisakiusių palikti postą Lucavsaloje be savo vyresniųjų karininkų įsakymo. A. H. Šteinau raštas karaliui. Varšuva, 1701 m. rugsėjo 21 d. [n. st.], [Svenska] Riksarkivet (toliau – RA), Schirrens samlingen. Originalhandlingar, Nr. 11, be psl. nr.

¹⁶ Pirmuosiuose mūšio aprašymuose, išspausdintuose tuoj po įvykio, neminima, kad švedai būtų deginę šlapius šiaudus dūmų priedangai sukurti. Persikėlimą pridengė pabūklų ugnis iš tvirtovės, Dauguvos kranto ir nuo blokhauzų, kurie buvo įrengti ant keltų jau 1700 m. (apie tai žr. LVVA, f. 7363, ap. 1, b. 139, l. 6). Anksti ryte (operacija prasidėjo 4 val. ryto) per 45 min. pirmieji iš švedų kariuomenės persikėlė 7 tūkst. pės-tininkų ir 600 raitininkų. Galutinai persikėlimas baigėsi per pietus, tada iš Foso salos į Spilvę įrengtas taip pat plaukiojantis tiltas, kuriuo į kairįjį krantą nugabenta likusi lauko artilerija, bagažas ir kavalerija. Be jau minėtų išspausdintų aprašymų, žr. taip pat G. N o r d b e r g, *Leben Carls des Zwölften Königs in Schweden*. Erster Theil, [be vietos], 1745, S. 257–260; Chr. K e l c h, *Liefländische Historia: Continuation 1690 bis 1707*, Dorpat, 1875, S. 213–223.

¹⁷ Mūšyje dalyvavo 8 saksų pulkai. Iš jų žuvo 463 žmonės, 409 buvo sužeisti, o į nelaisvę paimti 503, GStA, I HA, Rep. 9, Nr. 7 1 1, S. 3, 5. Duomenų apie žuvusius švedus nepateikta, tačiau literatūroje paminė-ta 300–500 karių. Pagrindiniu sutriuškinimo kaltininku O. A. Paikulis ir kunigaikštis Ferdinandas laikė feld-maršalą A. H. Šteinau, kuris nepakankamai įvertino šnipų pateiktas žinias apie švedų pasirėngimą keltis per Dauguvą prie Citadelės. O A. H. Šteinau kaltino O. A. Paikulį, kuris nebuvo visiškai įrengęs numatytų komu-nikacijos bei gynybos linijų. A. H. Šteinau raštas karaliui. Varšuva, 1702 m. rugsėjo 21 d.; O. A. Paikulio raštas karaliui. Berlynas, 1702 m. liepos 14 d. [n. st.], RA, Schirrens samlingen. Originalhandlingar, Nr. 11, be psl. nr.

bė aptarė tolesnės veiklos planą. Kariuomenė buvo išblaškyta, todėl Kuršo kunigaikštis regentas Ferdinandas¹⁸ manė, kad neprotinga būtų žygiuoti į Jelgavą, nes saksai nesugebėtų jos ilgai išlaikyti. Jų buvimas ten tik suteiktų švedams pretekstą nuniokoti miestą. Kunigaikštis ir Bauskę laikė gintis negebančia, nes ten nebuvo užtektinai maisto atsargų¹⁹, todėl feldmaršalas A. H. Šteinau su jam pavaldžiais daliniais išvyko atgal Dauguvos kryptimi į Berkavą, kur įkūrė stovyklą, o Ferdinandas sugrįžo į Jelgavą. Liepos 11 / 21 d. A. H. Šteinau nusiuntė porą šimtų kareivių į dar 1700 m. iš švedų atimtos Daugavgyrvos tvirtovę, stovėjusią Dauguvos žiotyse, kad sustiprintų tenykštį saksų garnizoną, o pats išvyko į Tuomę (*Tome*), kur susijungė su generolo leitenanto Rebelo vadovaujama daliniais, kurie iki tol bazavosi prie Jaunjelgavos ir Kuoknesės. Toliau saksai nužygiavo per Jaunsaulę į Biržus, kur eiliniame pasitarime nutarė nesivelti į kovas su švedais, o atsitraukti į Lenkiją. Rugsjūčio pradžioje saksų kariuomenė jau pasiekė Kauną ir rugsėjį atsidūrė Varšuvoje²⁰. Prie Kuoknesės dislokuoti rusų pulkai sugrįžo į Rusiją. Liepos 14 / 24 d. Kuoknesės garnizonas taip pat paliko pilį, ją užminavęs. Kitą dieną pilis buvo susprogdinta. Tačiau ne visos minos sprogo, todėl ji ne taip smarkiai sunaikinta, kaip tikėtasi.

Karolis XII po mūšio išvyko toliau palei Dauguvą į Kekavą, iš ten sekė paskui A. H. Šteinau į Berkavą, bet saksų nepavijo. Berkavoje švedai išbuvo dvi dienas (liepos 13 / 23 d. ir 14 / 24 d.). Gavęs žinių, kad saksai apsistojo Tuomėje, Karolis XII ten atvyko liepos 15 / 25 d., tačiau A. H. Šteinau tuo metu jau buvo pakeliui į Biržus. Liepos 16 / 26–17 / 27 d. švedai praleido Lindėje, o kitas dvi dienas Vecmuižoje (Vecumniekuose). Toliau švedai taip pat neskubėdami žygiavo per Mazbarbelę (liepos 20 / 30 – 22 d. / rugsjūčio 1 d.) į Vecsaulę (liepos 23 d. / rugsjūčio 2 d. – liepos 25 d. / rugsjūčio 4 d.). Jau liepos 22 d. / rugsjūčio 1 d. Karolio XII nusiųstas pulkininkas leitenantas (papulkininkis) Jochanas Augustas Mejerfeldas (*Johan August Meijerfeldt*) su 500 raitininkų užėmė Bauskę²¹, kuri pasidavė be kovos, o liepos 26 d. / rugsjūčio 5 d. prie Bauskės atvyko pats Švedijos karalius. Karolis XII nutarė nevykti asmeniškai su savo kariais į LDK teritoriją,

¹⁸ Kunigaikštis Ferdinandas buvo labai nepatenkintas Augusto II planais panaudoti Kuršą kaip placdarmą, iš kurio planavo pradėti karą su Švedija. Norėdamas kuo labiau apsaugoti kunigaikštystę nuo saksų kariuomenės, taip pat įgyti Augusto II paramą kovoje su savo politiniais priešais Kurše, Ferdinandas 1700 m. gegužės mėnesį įstojo į Augusto II, t. y. Saksonijos, karinę tarnybą.

¹⁹ Vis dėlto Ferdinandas dar liepos 12 / 22 d. iš Jelgavos išsiuntė įsakymą Bauskės pilies valdytojui Nikolausui Butleriui (*Buttler*) ginti pilį – šiam tikslui sukviesti tiek aplinkinių lenų žmones, tiek Bauskės miestiečius, LVVA, f. 554, ap. 1, b. 1336, l. 69, 70.

²⁰ A. H. Šteinau raštas, RA, Schirrens samlingen. Originalhandlingar, Nr. 11, be psl. nr.

²¹ Tai liudija Bauskės miesto sąskaita, miesto valdybos nusiųsta Švedijos karaliui 1701 m. spalio 24 d. [n. st.], išspausdinta *Sitzungs-Berichte der Kurländischen Gessellschaft für Literatur un Kunst aus dem Jahr 1888*, Mitau, 1889, S. 36–39. Taip pat K. V. Lau pranešimas iš Jelgavos rugsjūčio 1 d. [n. st.], GStA, I HA, Rep. 9, Nr. 711, S. 83. Literatūroje minima, kad Karolis XII išsiuntė J. A. Mejerfeldą iš Vecsaulės liepos 25 d. / rugsjūčio 4 d.

nusiuntė įkandin A. H. Šteinau į Biržus atskirą švedų dalinį, kuris surinko Biržų pilyje saksų paliktus pabūklus ir pontonus, tačiau Biržuose neliko ir netrukus grįžo į Kuršo kunigaikštystę. Bauskėje Karolis praleido dvi savaites. Palikusi Bauskės pilyje švedų įgulą, vadovaujamą pulkininko Nilso Posės (*Posse*), pagrindinė švedų kariuomenė toliau žygiavo į Skurstenius arba Klopmanio dvarą (*Schorstein; Schorstädt; Klopmanshof*), kur atvyko rugpjūčio 11 / 21 d. ir liko ten vienai dienai. Be to, karalius drauge su generolu majoru K. M. Stiuartu rugpjūčio 9 / 19 d. ir 11 / 21 d. apsilankė Jelgavos pilyje²².

Tuoj po Spilvės mūšio Karolis XII išsiuntė 1500 žmonių korpusą, vadovaujamą generolo majoro Karolio Gustavo Miornerio (*Carl Gustav Mörner*), užimti Jelgavą. Liepos 11 / 21-osios vakare korpuso avangardas priartėjo prie Uozuolniekų ir kitą rytą pasiekė Jelgavą. K. G. Miorneris pareikalavo, kad pas jį deryboms atvyktų Kuršo kunigaikštystės landhofmeisteris Kristofas Heinrichas fon Putkameris (*Christoph Heinrich von Puttkamer*), kuris hercogui Ferdinandui išvykus²³ buvo likęs vadovauti kunigaikštystės vyriausybei. Tačiau K. H. Putkameris sunkiai sirgo, todėl pas K. G. Miornerį kaip mažamečio hercogo Frydricho Vilhelmo atstovas²⁴ vyko Kristianas Vilhelmas Lau (*Christian Wilhelm Lau*) ir kunigaikštystės komisijų sekretorius Rudolfas Amelungas (*Rudolf Amelung*). K. V. Lau į švedus kreipėsi hercogo Frydricho Vilhelmo, kuris dėl savo jauno amžiaus niekaip nebuvo kaltas dėl karo su Švedija, vardu ir prašė nedaryti žalos bei apsaugoti miestą ir visą kunigaikštystę. Tačiau K. G. Miorneris, vadovaudamasis Karolio XII įsakymu, liepė savo kariams užimti Jelgavą.

Kad užblokuotų švedų užnugaryje likusią Daugavgyrvos tvirtovę, kurią saksai Augusto II garbei buvo pervadinę Augustusburgu, ir kur vis dar stovėjo saksų įgula, Karolis XII tuojau po Spilvės mūšio nusiuntė ten kelis šimtus raitininkų, vadovaujamų pulkininko Magnuso Adolfo Klingsporės (*Magnus Adolf Klingspor*). Jie Sluokoje susikovė su saksų konvojumi, gabenusiu į Daugavgyrvą kelis barkus maisto ir pabūklų. Švedai nugalėjo, tačiau jų vadas žuvo²⁵. Daugavgyrvai apsupti buvo nusiūstos papildomos pajėgos, kurioms vadovavo Vidžemės dragūnų pulko pulkininkas Gustavas Ernstas Albedylis (*Gustav Ernst Albedyll*). Nepaisant kietos blokados ir apšaudymo pabūklais, Daugavgyrvos

²² LVVA, f. 554, ap. 3, b. 866, l. 30. Iš šaltinių vis dėlto nėra iki galo aišku, ar karalius praleido Jelgavoje tris dienas, ar tai buvo du atskiri vizitai; kai kurios netiesioginės nuorodos leidžia manyti, kad tai buvo atskiros kelionės.

²³ Ferdinandas, lydintas kelių raitelių, išvyko iš Jelgavos liepos 22 d. [n. st.] naktį ar ankstų rytą. Iš pradžių jis vyko į Šventąjį ir Palangą, vėliau per Prūsiją į Lenkiją.

²⁴ Apie politinę situaciją kunigaikštystėje bei Lenkijos-Lietuvos ir Švedijos santykius dėl Kuršo okupacijos žr. M. J a k o v | e v a, Cīņa par varu Kurzemes hercogistē... (1699. gada aprīlis – 1701. gada janvāris), *LVIŽ*, 2003, nr. 3, 65.–95. lpp.; ta pati, Cīņa par varu Kurzemes hercogistē... (1701.–1703. gads), *LVIŽ*, 2005, nr. 1, 48.–68. lpp. ir 2006, nr. 3, 44.–59. lpp.

²⁵ Chr. K e l c h, *Liefländische...*, S. 222, 225.

komendanto pulkininko Heinricho Kristofo fon Kanico (*Heinrich Christof von Kanitz*) vadovaujami saksai atsilaikė dar keletą mėnesių. Tik gruodžio 11 / 21 d. H. K. Kancas pasirašė kapituliaciją ir perdavė tvirtovę G. E. Albedyliui²⁶. O Sėlpilio pilį užėmė 200 švedų karių dalinys, vadovaujamas majoro Karlo Frydricho Mejerfeldo (*Carl Friedrich Meyerfeldt*). Jį, vykdydamas karaliaus įsakymą, rugpjūčio 19 / 29 d. iš Rygos pasiuntė generalgubernatorius E. Dalbergas²⁷. K. F. Mejerfeldas buvo paskirtas Sėlpilio komendantu.

Iš Skurstenių švedų kariuomenė per Tėrvetės Kalnmuizą (*Hofzumberge*) žygiavo į Duobelę, kur stovėjo dvi dienas (rugpjūčio 14 / 24–16 / 26 d.), o kitas keturias – tarp Bikstų ir Bėrzės upės. Per Blydenę rugpjūčio 22 d. / rugsėjo 1 d. švedai pasiekė Saldų, kur pernakojo kitą dieną vyko toliau į Skrundą. Naudodama Biržuose surinktus 32 pontonus, rugpjūčio 25 d. / rugsėjo 4 d. švedų kariuomenė persikėlė per Ventą prie Skrundos, kur stovėjo iki rugpjūčio 28 d. / rugsėjo 7 d., dar dvi dienas praleido Valtaikiuose ir rugpjūčio 31 d. / rugsėjo 10 d. įžengė į Aizputę, kur užtruko tik vieną dieną. Vėliau švedai pasuko Liepojos kryptimi ir per Kalnmuizą (*Berghof*) žygiavo į Gruobinią. Pabuvis Gruobinioje nepilnas keturias savaites (nuo rugsėjo 2 / 12 d. iki rugsėjo 28 d. / spalio 8 d.), Karolis XII rugsėjo 29 d. / spalio 9 d.²⁸ persikėlė į Virgą, kurią pasirinko savo žiemos būstine. Likusi kariuomenė taip pat apgyvendinta žiemojimo vietose plačioje teritorijoje Kuršo pietvakariuose (taip pat Liepojoje). Liepoją dar vasarą nuo jūros pusės buvo užblokavusios trys švedų fregatos, todėl miestiečiai buvo priversti pasižadėti jų vadui, kad niekaip nesipriešins Švedijos karaliui. Rugpjūčio pabaigoje pakrantėje patruliavo jau tik vienas švedų karinis laivas²⁹, o rugsėjį į miestą įžengė ir švedų kariuomenė. Taip pat kaip Jelgavoje ir Bauskėje, Liepojoje švedai daug dėmesio skyrė įtvirtinimų sistemai pagerinti. Vadovaujami K. M. Stiuarto, kuris praleido Liepojoje visą žiemą, pradėjo rengti žemės pylimus aplink buvusią hercogo fortiją ir Perkuonėje statyti bastioną. Periodiškai Liepojoje lankėsi ir Karolis XII. Vėlyvą rudenį į Liepoją atplaukė laivas iš Švedijos su kelių tūkstančių karių pastiprinimu. Ventspilyje komendanto pareigos patikėtos švedų fregatos Fama vadui kapitonui Michaeliui Henkui (*Henck*)³⁰. Kariuomenės aprūpinimui užtikrinti

²⁶ Saksams išvykus švedų komendantu Daugavgyvyje buvo paskirtas pėstininkų (infanterijos) pulkininkas Joachimas fon Kronmanas (*Cronmann*). G. E. Albedylis tapo Daugavgyvyos komendantu po J. Kronmano mirties 1703 m.

²⁷ E. Dalbergo pranešimas Karoliui XII. Ryga, 1701 m. rugpjūčio 31 d. [šv. st.], LVVA, f. 554, ap. 1, b. 1301, l. 10. Reikia pridurti, kad kunigaikščio garnizonai stovėjo Jelgavoje ir Bauskėje, o kitose pilyse nuolat gyveno tik prižiūrėtojai, keli tarnautojai.

²⁸ Duomenys apie švedų kariuomenės judėjimą pateikti pagal Švedijos kariniame archyve saugomus kariuomenės stovyklų planus, kuriuose pažymėtas ir buvimo laikas, RA, Sveriges krig 425: 10 (1700–1702).

²⁹ K. V. Lau pranešimas Prūsijos karaliui. Karaliaučius (dab. Kalingradas), 1701 m. rugpjūčio 23 d. [n. st.], GStA, I HA, Rep. 9, nr. 711, S. 116, 117.

³⁰ Apie Ventspilį žr. taip pat V. K v a s k o v a, Ventspils Ziemeļu kara gados (1700–1721), *Latvijas Arhīvi*, 2002, nr. 1, 37.–67. lpp.

po visą kunigaikštystę buvo siunčiamos vadinamosios egzekucijos³¹ komandos, kurios turėjo iš bajorų ir valstiečių surinkti maistą pagal vasarą paskelbtos kontribucijos tvarką.

Dar būdamas Estijoje Karolis XII planavo užėmęs Kuršą žygiuoti į Rusiją ir užimti Pskovą. Iki pat 1701 m. rugsėjo vidurio vyko ir atitinkami pasirengimo darbai, kad kariuomenei būtų sukurtos sąlygos žygiuoti į rytus³². Maždaug tuo pačiu metu atsirado naujas švedų priešas – dalis Lietuvos bajorų, kuriems vadovavo Žemaitijos seniūnas Grigalius Antanas Oginskis ir kunigaikštis Mykolas Servacijus Kaributas Višnioveckis. Jų vadovaujama Lietuvos bajorų grupuotė, vadinamieji respublikonai, XVII a. paskutiniaisiais metais susipyko su galingaisiais didikais Sapiegomis bei jų šalininkais ir ši nesantaika peraugo į ginkluotą kovą. 1700 m. lapkričio 18 d. (n. st.) Lietuvoje prie Valkininkų įvyko mūšis, kuriame sutriuškinti Sapiegos. Vis dėlto tai dar nereikšė konflikto pabaigos. Grupuočių kova vėl paaštrėjo švedams įžengus į Kuršą. 1701 m. rugsėjo pradžioje Kazimieras Jonas Sapiega kreipėsi į Švedijos karalių su prašymu apsaugoti Sapiegų dvarus, buvusius Žemaitijos ir Kuršo pasienyje, nuo Sapiegų priešų, t. y. vadinamųjų respublikonų, įsibrovimų ir niokojimų³³. Šis Sapiegų prašymas, adresuotas Švedijos karaliui, labai kirtosi su oficialia LDK pozicija, kurią tuo metu reprezentavo respublikonai. Vilniuje sušauktas jų suvažiavimas, posėdžiavęs LDK sostinėje 1701 m. liepos 23 – rugpjūčio 12 d., gavęs žinią, kad švedų kariuomenė jau kelia grėsmę Biržams, nusiuntė pas Karolį XII savo delegaciją, kuri buvo įpareigota pabrėžti Švedijos karaliui, kad Lenkijos ir Lietuvos valstybė nėra paskelbusi karo Švedijai, nėra karo, kuriame dalyvauja Saksonija, dalyvė, todėl Švedija neturėtų pažeisti 1660 m. Olyvos taikos sutarties, o švedų kariuomenė neturėtų peržengti LDK sienų. Respublikonų delegacijai nesuskubus atvykti į Biržus iki Biržų tvirtovės komandanto „kapituliacijos“, švedai paėmė čia deponuotą Augusto II artileriją

³¹ Terminu „egzekucija“ (*Execution*) tuo metu vadino nesumokėtos kontribucijos skolų surinkimą, kurį vykdė į dvarus išsiųsti specialūs daliniai. Atsisakius mokėti šie daliniai turėjo teisę naudoti jėgą. Be to, dvarų gyventojai privalėjo aprūpinti egzekucijos komandas maistu ir pašaru, kuris nebuvo įskaičiuojamas į kontribuciją. Kartais skolininkai už bausmę kelias dienas turėjo išlaikyti egzekutorius, kurių galėjo būti net šimtas. Taktiniais sumetimais tokios komandos derino žvalgų, maisto surinkėjų bei kovos dalinių funkcijas.

³² Apie tai žr. G. J o n a s s o n, Politische Ziele und militärische Hilfsmittel. Die Baltische Militärpolitik Karls XII. im Jahre 1701, *Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert*, Stockholm, 1993 (*Studia Baltica Stockholmiensia*, vol. 11, 1993), S. 97–115.

³³ Sapiegoms Žemaitijoje priklausė Skuodas ir Kretinga. Kalbamuoji laikotarpis abu minėtus dvarus K. J. Sapiega buvo įkeičęs Ugalės (*Ugāle*) savininkui Jochanui Berui (*Behr*). K. J. Sapiega 1701 m. rugsėjo 8 d. [n. st.] laišku iš Tikocino kreipėsi į Karolį XII prašydamas suteikti apsaugą jo dvarams Žemaitijoje, kiek anksčiau, dar rugpjūčio mėnesį, švedų apsaugos turėjo paprašyti Sapiegų dvarų valdytojai. Apie tai plačiau žr. G. S l i e s o r i ū n a s, Drugi wileński zjazd litewskich republikantów w 1701 roku, *Актуальные проблемы истории и культуры*: зб. навук. арт., вып. 2: *Парламентаризм у Вялікім Княстве Літоўскім у XVIII стагоддзі*, склад.: А. У. Мацук, Р. Юргайціс, Мінск, 2020, с. 119–120. Taip pat žr. D. W i ć k o, Początek szwedzkiej interwencji w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu 1701 roku, s. 173. Netoli Kuršo Sapiegos turėjo ir kitų didelių dvarų, pvz., Drują Breslaujos paviete.

ir kitą karinę įrangą. Respublikonų delegacijai Švedijos pareigūnai paskyrė audienciją jau Kurše³⁴.

Atsiliepdamas į Sapiegų prašymus, Karolis XII nusiuntė į Skuodą, Kretingą ir jų apylinkes 600 raitininkų, vadovaujamų pulkininko Aleksandro Humerhelmo (*Alexander Humerhielm*). Tam, kad užtikrintų komunikaciją su Prūsija, rugsėjo 9 / 19 d. į Palangą buvo nusiųstas J. A. Mejerfeldas, kuris taip pat turėjo apsaugoti Sapiegų nuosavybę, o jų priešų dvarus niokoti, be to, dar surinkti Palangos seniūnijoje 15 tūkst. talerių kontribuciją³⁵.

Kitai nei Sapiegos, kurie ne tik prašė apsaugos, bet ir realiai perėjo į Karolio XII pusę, siūsdami švedams į pagalbą savo privačių kariuomenę, G. A. Oginskis ir M. S. Višnioveckis su savo šalininkais liko ištikimi karaliui Augustui II, nors prieš tai visai nepalaikė jo karo žygio į Vidžemę. Švedijos karalius savo pagrindine užduotimi paskelbė Augusto II nuvertimą iš sosto. Oginskio šalininkai tapo švedų priešais, kuriuos Karolis XII norėjo sutriuškinti. Amžininkai klydo galvodami, kad 1701 m. rudenį pradėtas rusų puolimas Estijoje ir Vidžemėje privers švedus pasitraukti iš Kuršo ir nukreipti visas savo pajėgas kovai su Rusija³⁶. Karines operacijas Vidžemėje Karolis XII patikėjo generolo majoro Antono Volmaro fon Šlipenbacho (*Wolmar Anton Schlippenbach*) vadovaujamam korpusui, o pats su pagrindinėmis pajėgomis liko Kurše, išsiuntęs prieš Oginskio šalininkus pavienius dalinius.

Švedijos kariuomenės įsiveržimas į Lietuvą

Tuo metu G. A. Oginskis su maždaug 3 tūkst. karių bazavosi Žemaitijoje, per porą mylių nuo švedų, keldami jiems nuolatinę grėsmę, tačiau vengdami didesnių susidūrimų. Gruodžio pradžioje J. A. Mejerfeldo ir A. Humerhelmo iniciatyva Karolis XII nusiuntė pas A. Humerhelmą dar 400 pėstininkų ir kitą dieną prisijungė prie jų Skuode kartu su dragūnais, vadovaujamais generolo leitenanto Karlo Gustavo Renskioldo (*Carl Gustav Rehnskiöld*). Švedai žygiavo kelias savaites, vydamiesi Oginskio šalininkų būrius iki pat Kauno. Pats Karolis XII patyrė netikėtą lietuvių antpuolį naktį iš gruodžio 5 / 15 d. į 6 / 16 d. Tryškiuose (apie 40 km į pietus–pietryčius nuo Mažeikių). Vis dėlto reikšmingų laimėjimų švedai nepasiekė ir metų pabaigoje Karolis XII grįžo į Virgą³⁷. Virgoje Karolis

³⁴ G. S l i e s o r i ū n a s, *Drugi wileński zjazd litewskich republikantów w 1701 roku*, p. 102–103.

³⁵ K. V. Lau pranešimas Prūsijos karaliui. Karaliaučius, 1701 m. spalio 4 d. [n. st.], LVVA, f. 554, ap. 1, b. 1213, l. 198.

³⁶ To, pavyzdžiui, tikėjosi kunigaikštis Ferdinandas, kuris laiškuose iš Torunės 1701 m. spalio 21 d. (n. st.) įsakė Kurše likusiems šios kunigaikštystės miestų, pilių įgulų bei kunigaikščio gvardijos kareiviams būti pasirengusiems perimti pilis, kai tik švedai pasitrauks atgal į Vidžemę, ten pat, b. 1336, l. 60–66.

³⁷ G. Nordberg, *Leben Carls des Zwölften...*, Th. I, S. 295–301; G. Jonasson, *Politische Ziele...*, S. 111, 112.

XII liko iki 1702 m. sausio vidurio, tada persikėlė į Kuldygą. Jau metų pradžioje Karolis XII pradėjo ruošti žygiui į Lietuvą, kur jis planavo praleisti žiemos pabaigą. Švedų kariuomenės didžioji dalis paliko Kuršą sausio trečią dešimtadienį (pagal švedų stilių). 1702 m. sausio 27 d. / vasario 6 d. išvyko ir karalius, kitą dieną sustojęs Durbėje, kur buvo dislokuota didžioji dalis švedų lauko artilerijos, kurią Karolis įsakė nugabenti į Rygą iki tolesnių įsakymų³⁸. Nepilnas tris savaites Švedijos karalius praleido Biliūnų dvare, dar vadintame Bilevičiais (*Bielewiz; Bielowice*), esančiame pusė mylios nuo Raseinių. Vėliau pradėjo spartų žygį per vakarinę LDK teritoriją ir toliau – į Varšuvą.

Ižengdami į Kuršo kunigaikštystę švedai buvo paskelbę, kad pretenduoja tik į viešpatavimo teisę (*dominium directum*) Kurše, palikdami tiesioginio valdymo teisę (*dominium utile*) jaunajam kunigaikščiui Frydrichui Vilhelmui Ketleriui³⁹. Tačiau iš tiesų viskas vyko kitaip. Jau 1701 m. vasarą K. G. Miorneris pareikalavo, kad Kuršo superintendantas išleistų įsakymą, jog pamaldų metu visose bažnyčiose turi būti meldžiamasi ne tik už Kuršo kunigaikščius, bet ir už Švedijos karalių ir jo senelę. Iš Vidžemės į Jelgavą atvyko valdininkų, kurie turėjo organizuoti Kuršo kunigaikštystėje švedų okupacinę administraciją. Švedai taip pat pradėjo Kuršo vietovių matavimo ir kartografavimo darbus. Lapkričio 7 / 17 d. Karolis XII Virgoje išleido įsakymą, kad ateityje Kuršo uostuose muitus privalu skaičiuoti pagal Rygos tarifą, o gruodžio 23 d. / sausio 2 d. perdavė Liepojos ir Ventspilio jūros muitinių priežiūrą karaliaus vyresniajam inspektoriui Rygoje Danieliui fon Jarmerštedui (*Jarmerstedt*)⁴⁰. Ir kitos Kuršo kunigaikščių pajamos pateko į švedų išdą, visos kunigaikščio regalijos bei viešosios pajamos buvo paskelbtos Švedijos karaliaus nuosavybe. Tiek pats okupacijos faktas bei brutalus nors kokio pasipriešinimo malšinimas, tiek ir didelės kontribucijos bei prievolė be atlygio vykdyti transportavimo darbus nekėlė Kuršo gyventojų simpatijų švedams. Be to, Kuršo bajorija baiminosi, kad švedų įstatymų įvedimas kunigaikštystėje, kaip buvo įsakęs Karolis XII, galėtų atvesti prie baudžios panaikinimo, nes Švedijoje jos jau nebebuvo. Nors apie baudžios panaikinimą švedai net negalvojo, vis dėlto išleido potvarkį, kad valstiečiai kaip kontribuciją neturi duoti nieko daugiau nei ūkio feodalinės rentos registruose nustatyta duoklė, o visa kita turi sumokėti dvaras⁴¹. Laikui bėgant vis dėlto didėjo kariuomenės poreikiai ir surinkti kontribucijas švedams darėsi svarbiau, nei užtikrinti valstiečių teises. Todėl augo ir valstiečių priešiškas švedams. Be to, švedų

³⁸ LVVA, f. 554, ap. 1, b. 1312, l. 54.

³⁹ Plačiau žr. M. J a k o v | e v a, *Ciņa par varu...* (1701.–1703. gads).

⁴⁰ Karolio XII įsakymai. Virga, 1701 m. rugsėjo 7 d. ir gruodžio 23 d. [šv. st.] (kopijos), LVVA, f. 7349, ap. 1, b. 275, l. 79 ir f. 554, ap. 1, b. 1364, l. 160. Aktyviau permainų kunigaikštystėje švedai ėmėsi 1702 m. pavasarį, kai Švedijos karalius su pagrindinėmis pajėgomis paliko Kuršą.

⁴¹ K. G. Miornerio rezoliucija. Jelgava, 1701 m. rugsėjo 7 d. [šv. st.], ten pat, f. 554, ap. 1, b. 1360, l. 342.

valdžios įstaigos jau nebeleido laisvai prekiauti, daugelis Kuršo kunigaikščio valdininkų liko be lėšų pragyvenimui.

Karoliui XII išvykus, Kuršo, Žiemgalos ir Piltenės gubernatoriumi buvo paskirtas jau minėtas pėstininkų generolas majoras, švedų tvirtovių valdytojas bei pirmasis kamerheras grafas K. M. Stiuartas. Jis paliko Liepoją tik 1702 m. gegužę. Pirmiausia jis išvyko į Ventspilį, tada aplankė Kuldygą ir mėnesio pabaigoje atvyko į Jelgavą, kurios pilyje įsteigė savo rezidenciją. Stengdamasis įtvirtinti švedų karinę ir politinę valdžią Kurše, K. M. Stiuartas pakartotinai išleido įsakymą dėl švedų įstatymų bei teismų įvedimo, paskelbė arklių, t. y. valstiečių ūkių, reviziją, dar kartą įsakė pamaldose melstis už Švedijos karalių, o Kuršo superintendantą Jochaną Adolfą Holenchageną, kuris atsisakė tai daryti, nurodė suimti. Vietoj jo superintendantą pareigas pavedė eiti E. Dalbergo pulko kapelinui Andreasui Jochanui Stretorijui (*Straethorio, Strettorius*).

Kovos Kuršo ir Lietuvos pasienyje

Nenuostabu, kad daugelis Kuršo bajorų ir kitiems luomams priklausiusių gyventojų prisijungė prie lietuvių bei Livonijos vaivadijos bajorų, su kuriais neretai Kuršo bajorus dar siejo ir giminystės ryšiai, bei įsitraukė į kovas prieš švedus. Pavyzdžiui, Biržų apylinkėse stovėjo 12 vėliavų, vadovujamų Livonijos kašteliono Vladislovo Pranciškaus Bergo (*Berg von Carmel*)⁴², prieš kuriuos iš Bauskės buvo išsiųsti majoro Jochano Reinholdo fon Trautfeterio (*Trautvetter*) vadovujami dragūnai. J. R. Trautfeteris susidūrė su 5 lietuvių vėliavomis ir, nors švedų buvo mažiau, jie nugalėjo bei parvežė kaip trofėjų paties V. F. Bergo kuopos vėliavą⁴³. Tuo pačiu metu lietuvių kazokai, vadovujami pulkininko Taubės⁴⁴, kirto Kuršo kunigaikštystės sieną ir apsistojo Alūkstoje bei jos apylinkėse. Kasdien jų daliniai vykdavo į aplinkinius dvarus ieškoti maisto. Vieno iš tokių reidų metu 130 lietuvių, vadovujamų kapitono Felkerzambo (*Foelckersam, Felkerzamb*)⁴⁵, Dignajoje susidūrė su 70 kapitono Fridricho Ramfeldo (*Ramfeldt*) vadovujamų švedų, kurie buvo

⁴² Skaistkalnės Kurše savininkas Vladislovas Pranciškus Bergas fon Karmelis. Okupavę Kuršo kunigaikštystę švedai Skaistkalnę perėmė savo žinion ir paskyrė srities valdytoju kornetą Kristoferį Frydrichą fon Radingą, ten pat, f. 7349, ap. 1, b. 307, l. 107.

⁴³ G. N o r d b e r g, *Leben Carls des Zwölften...*, Th. I, S. 301, 312, 313.

⁴⁴ Tikėtina, kad tai buvo Ferdinandas fon Taubė, Iekengravės (*Iekengrāve*) ir Piksterės savininkas, tarnavęs M. S. Višnioveckio kariuomenėje iki 1704 m. vidurio.

⁴⁵ Tapatybės nepavyko išsiaiškinti. Felkerzambų giminė tuo metu buvo įtakinga Livonijos vaivadijoje, jos atstovai taip pat turėjo dvarų Kurše, kelis iš jų Sėloje, pavyzdžiui, Kalkūnės, Ilzės ir Laukesos dvarai (*Ilensee und Lauzensee*). Minimiu laikotarpiu žymiausias giminės atstovas buvo Otto Felkerzambas (†1705), Livonijos vaivada (1696–1705).

išsiųsti iš Sėlpilio. Kad išviliotų švedus iš dvaro, lietuviai padegė kelis pastatus, tarp jų didįjį svirną, kuriame buvo saugoma per 2 tūkst. pūrų javų. Tarpusavio susišaudyme iš abiejų pusių žuvo keli žmonės, dvaro ūkiui buvo padaryta didelė žala. Netrukus iš Sėlpilio buvo išsiųstas švedų pulkininko leitenanto P. Banerio vadovaujamas dalinys, kuris užpuolė Taubę Alūkstoje ir išvijoj lietuvius iš Kuršo kunigaikštystės teritorijos⁴⁶. G. A. Oginskio kariuomenės daliniai 1702 m. sausio mėnesį stovyklavo Šiaulių ekonomijoje, Šakynoje ir Akmenėje. Sausio viduryje kelios kuopos buvo išsiųstos į Žagarę, kad trukdytų švedams rinkti maistą bei esant galimybėms juos užpultų. Didelę dalį Žemaitijos bajorų nuo tiesioginio dalyvavimo krašto gynyboje atitraukė politiniai įvykiai Lenkijos ir Lietuvos valstybėje. 1701 m. gruodžio 22 d. – 1702 m. vasario 6 d. Varšuvoje posėdžiavo Lenkijos ir Lietuvos seimas, po jo turėjo vykti seimeliai⁴⁷. Aktyvesni kariniai veiksmai Kuršo pasienyje atsinaujino tik pavasarį, kai ten susirinko keli tūkstančiai lietuvių, vadovaujami Žemaitijos vėliavininko Kazimiero Zarankos (*Zarank Horbowski, Saranek*).

1702 m. gegužės 23 d. / birželio 2 d. apie 300 lietuvių Šiauliuose užpuolė 30 švedų iš ten stovėjusio pulkininko Karolio Gustavo Kruzės (*Kruse, Cruse*) raitininkų pulko, kurie, vadovaujami rotmistro Bengto Rutenšildo (*Rutenschild, Rutenskiold*), kartu su viena Sapiegų karių kuopa buvo išsiųsti rinkti kontribucijos. Dauguma švedų buvo nukauti, rotmistras ir dar du švedai paimti į nelaisvę, o K. J. Sapiegos kariai pabėgo į Skuodą⁴⁸. K. G. Kruzės pulką K. M. Stiuartas buvo išsiuntęs iš Liepojos į Joniškį – įsakęs jiems judėti Žemaitijos teritorija ir pakeliui rinkti maisto atsargas. Po kelių dienų tarp Sedos ir Židikų lietuviai užpuolė rotmistro Bertelo Roksmo (*Roxman*) vadovaujamą konvojų. Švedams pavyko įvartyti lietuvius į pelkę, nukauti 40 vyrų ir paimti į nelaisvę 24. Patys švedai prarado tik du karius. Dar kartą lietuviai pabandė pulti prie Tirkšlių (6 km nuo Mažeikių). Čia kova truko net septynias valandas. Švedai ir vėl laimėjo, šįkart netekę 7 žuvusiųjų bei 28 sužeistųjų⁴⁹.

Sužinojęs apie K. Zarankos vadovaujamų lietuvių sutelkimą pasienyje ir ketinimus pulti švedus Joniškyje, K. M. Stiuartas į pagalbą K. G. Kruzei iš Jelgavos nusiuntė 2 pėstininkų batalionus, kuriems vadovavo pulkininkas Adomas Liudvikas Levenhauptas

⁴⁶ LVVA, f. 554, ap. 1, b. 1316, l. 46; ten pat, b. 1117, l. 43; Chr. K e l c h, *Liefländische...*, S. 264, 265.

⁴⁷ Pulkininko S. Domsio ir G. A. Oginskio laišakai Oginskio sūnėnui [Marcijonui Mykolui]. Šiauliuose, 1702 m. sausio 15 d., vasario 1 d. [n. st.] (nuorašai), LVVA, f. 554, ap. 1, b. 795, l. 12.

⁴⁸ Jerano Gustavo Lodės (*Lode*) pranešimas Liepojos komendantui pulkininkui Nilsui Skitei (*Skytte*). Skuodas, 1702 m. gegužės 25 d. [šv. st.], LVVA, f. 554, ap. 1, b. 1360, l. 291. J. G. Lodė – pulkininko leitenanto Hastfero (*Hastver*) pėstininkų bataliono kapitonas. Gegužės 5 / 15 d. jo kuopą iš Kuldygos nusiuntė į postą Skuode.

⁴⁹ Liepos 3 / 13 d. K. M. Stiuartas siuntė B. Roksmo į nelaisvę paimtus lietuvius į Rygą, ten pat, b. 1315, l. 32; žr. taip pat G. N o r d b e r g, *Leben Carls des Zwölften...*, Th. I, S. 342.

(*Adam Ludwig Lewenhaupt*). Lietuviai užpuolė švedus, kai jie žygiavo tarp Jonišio ir Šiaulių. Tačiau švedai buvo tam pasirengę, sėkmingai atrėmė lietuvių puolimą ir privertė juos skubiai trauktis. Po šių kautynių švedai sudegino du G. A. Oginskio šalininkams priklausiusius dvarus, surinko kelis šimtus gyvulių ir nužygiavo atgal – pėstininkai į Kuršą, o K. G. Kruzės vyrai Liepojos kryptimi⁵⁰. Truputį vėliau keli lietuvių daliniai įžengė į Sėlą. Vienam iš šių daliųjų, kuriame buvo 500 totorių, vadovavo Tukumo vyresniojo pilies valdytojo Georgo Jochano Bandemero⁵¹ vyresnysis sūnus, Brigenės savininkas Sigmundas Ernstas, lietuvių kariuomenės pulkininkas. Birželio 15 / 25 d. S. E. Bandemero vadovaujamas dalinys užpuolė Salų dvare apsistočiusius švedų dragūnus, paėmė į nelaisvę keturis belaisvius, tarp jų ir kapitoną Jochaną Švabę (*Schwabe*), nukovė 23 švedus, kitiems pavyko pabėgti⁵². Atsakydamas K. M. Stiuartas liepos 2 / 12 d. vėlai vakare pasiuntė iš Jelgavos dalinį, vadovaujamą kapitono Boltono (*Bolthon*). Boltonui buvo liepta netikėtai užklupti priešus, įsiveržusius į Žagarę ir Bukaišius. Tačiau G. A. Oginskio vyrai iš ten jau buvo pasitraukę⁵³.

Ne mažiau nerimo švedams sukėlė Žemaitijos seimelyje priimtas nutarimas sušaukti Žemaitijos bajorijos visuotinį šaukimą. Numatyta, kad Žemaitijos pašauktiniai susirinks liepos 15 d. [n. st.] prie Kuršo sienos netoli Rucavos bažnyčios ir čia susijungs su G. A. Oginskio ir M. K. Višnioveckio vadovaujamos LDK kariuomenės daliniais⁵⁴. Iš tikrųjų K. Zarankos vadovauti kariniai daliniai jau bent prieš savaitę pradėjo eilinį sykį siaubti K. J. Sapiegos dvarus Žemaitijos vakarinėje dalyje, bet, sudeginę kelis kaimus, greitai atsitraukė laukti pastiprinimo⁵⁵. Tada švedai patys palengvino gyvenimą LDK respublikonams, nes Karolio XII įsakymu atšaukė savo karius iš Palangos seniūnijos,

⁵⁰ K. G. Kruzės laiškas K. M. Stiuartui. Šiauliai, 1702 m. gegužės 30 d.; Žagarė, birželio 18 d., 22 d. [šv. st.], LVVA, f. 554, ap. 3, b. 795, l. 14, 20, 26; Chr. K e l c h, *Liefländische...*, S. 271.

⁵¹ G. J. Bandemeras 1702 m. pavasarį taip pat buvo prisijungęs prie G. A. Oginskio ir gavo generolo majoro laipsnį. Kad paragintų G. J. Bandemerą pasitraukti iš lietuvių tarnybos, švedai paėmė įkaitę jo dukrą (vyro pavarde Zesvėgen (*Sesswegen*)), kurią kalino Jelgavos pilyje iki 1702 m. pabaigos, o tada buvo priversti ją paleisti, nes lauktų rezultatų tai nedavė.

⁵² P. Banerio laiškas K. M. Stiuartui, be datos ir vietos, LVVA, f. 554, ap. 3, b. 795, l. 24; S. F a b e r, *Der Ausführlichen Lebens-Beschreibung Carls des XII. Königs in Schweden*, Th. 3, Frankfurt, Leipzig, 1704, S. 278.

⁵³ LVVA, f. 554, ap. 3, b. 795, l. 33.

⁵⁴ Tuo pačiu metu nutarta surinkti piniginę rinkliavą kariams išlaikyti, nes buvo aišku, kad nepatyrusi pašauktinių kariuomenė negalės pasipriešinti reguliariajai švedų kariuomenei. Žr. Universalas Žemaitijos provincijos bajorijai. 1702 m. birželio 25 d. [n. st.], ten pat, f. 1100, ap. 12, b. 65, l. 39. Deja, autorei nepavyko išsiaiškinti, kiek žmonių atsiliepė į šį kvietimą.

⁵⁵ Leitenanto H. H. Vrangelio (*Wrangel*) laiškas N. Skitei. Šventoji, 1702 m. birželio 30 d. [šv. st.], ten pat, f. 554, ap. 1, b. 1360, l. 350–351.

palikdami ją K. J. Sapiegos dalinių žinioje⁵⁶. Taip pat ir kapitonas J. G. Lodė su tuo metu poste (priešakinėje sargyboje) buvusiais savo 63 vyrais buvo atšaukti iš Skuodo į Liepoją.

Sprendžiant iš K. M. Stiuarto susirašinėjimo, tuo metu jį labiau jaudino nuolatiniai lietuvių puldinėjimai Sėlos krašte, ypač Alūkštos apylinkėse, bei tikimybė, kad prie lietuvių prisijungs dar daugiau Kuršo bajorų. Kad galėtų kovoti su „aplink Daugpilį ir Dignają gyvenančiais maištininkais ir lietuviais, kurie grasina įsibrauti“, K. M. Stiuartas prašė Rygos gubernatoriaus generolo leitenanto Karolio Gustavo Friolicho (*Carol Gustav Froelich*)⁵⁷ skirti papildomų pajėgų, nes manė, kad Kuršo tvirtovės gana gerai saugo Rygą ir K. G. Friolichas ramiai galėtų atsisakyti kelių šimtų kareivių. K. M. Stiuartas ruošėsi atremti laukiamą lietuvių puolimą, ketino sutelkti kuo daugiau švedų karių, bet nemažinant vietinių įgulų karių skaičiaus⁵⁸. K. M. Stiuarto sumanymas nesulaukė didelio K. G. Friolicho palaikymo. Jis teigė, kad didžiąją dalį Rygos įgulos kareivių yra pakeitę neapmokyti rekrūtai, kuriuos dar per anksti siųsti į kovą⁵⁹. Vis dėlto vasaros antroje pusėje lietuviai smogė Žemaitijos vakarinėje dalyje, o į Sėlą atklydo tik pavieniai nedideli daliniai, kurie atsitraukė, vos išgirdę apie artėjančius švedus. Kad valdytų situaciją, K. M. Stiuartas išsiuntė egzekucijos komandas, norėdamas pagąsdinti, sudegino kelis G. A. Oginskio šalininkų dvarus, pavyzdžiui, Kuršo gyventojui Fitinghofui (*Vietinghof*) priklausiusį Lieparės dvarą (*Lepary, Leparn*; Lietuvoje, keli kilometrai nuo Krūkų Svitenės kryptimi) ir Bornsmindę⁶⁰, kuri priklausė Jochanui Šiopingui (*Schoepping*).

⁵⁶ K. M. Stiuarto laiškas Mėmelio (dab. Klaipėdos) fochtui. Jelgava, 1702 m. liepos 14 d. [šv. st.], ten pat, b. 1300, l. 46.

⁵⁷ K. G. Friolichas 1700 m. paskirtas Rygos gubernatoriumi, o 1702 m., E. Dalbergui atsistatydinus iš pareigų, perėmė ir generalgubernatoriaus funkcijas.

⁵⁸ K. M. Stiuarto laiškas K. G. Friolichui. Jelgava, 1702 m. liepos 19 d. [šv. st.], LVVA, f. 554, ap. 1, b. 1315, l. 45. Reikia pridurti, kad didesnė įgula buvo Jelgavoje, kur buvo dislokuoti A. L. Levenhaupto, E. L. Potbušo bei J. Knoringo pulkų pėstininkai, artileristai, fortifikacijos komandos vyrai, iš viso apie 2 tūkst. karių, taip pat čia buvo per 100 ligonių iš įvairių pulkų. Bauskėje stovėjo N. Posės pėstininkų pulkas, Liepojoje N. Skitės pulkas ir J. G. Lodės kuopa, Kuldygoje buvo išdėstyti dragūnai, pilyje dar buvo nedidelė įgula. Bauskėje ir Liepojoje taip pat buvo artileristų ir įtvirtinimų specialistų komandų, keli artileristai buvo Kuldygoje. Be to, Liepojoje ir Kuldygoje buvo lazaretų (karo ligoninės), kur gydyti Lietuvoje sužeisti Karolio XII kariuomenės kariai. Ventspilyje buvo dislokuoti kariniai jūrininkai, o Sėlpilyje bei apylinkėse vis dar stovėjo iš Rygos įgulos atsiųsti pėstininkai ir dragūnai.

⁵⁹ K. G. Friolicho laiškas K. M. Stiuartui. Ryga, 1702 m. liepos 20 d. [šv. st.], ten pat, l. 46.

⁶⁰ Žemelio savininko Aleksandro Korfo laiškas Žemaitijos pilies teismo teisėjui Mykolui Kazimierui Kniaževičiui (*Kniażewicz, Kniazewicz, Kniasewitz*). Žemelis, 1702 m. rugpjūčio 16 d. [n. st.], ten pat, ap. 3, b. 795, l. 34; Bauskės parapijos bajorų skundas švedų valdybai [be datos], ten pat, b. 866, l. 35. M. Kniaževičius tarnavo Oginskio kariuomenėje. Žemaitijos pilies teismo teisėjo pareigas ėjo 1698–1703 m. Žr. *Urządnicę Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. III: *Księstwo żmudzkie XV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, A. Haratym, Warszawa, 2015, s. 236.

Didesnės lietuvių pajėgos, vadovaujamos M. S. Višnioveckio, 1702 m. vasarą nesėkmingai bandė kovoti su iš Rygos per Lietuvą į Lenkiją žygiavusiu švedų generolo majoro Georgo Johano Maidelio (*Maydel*) korpusu, prie kurio pietvakarinėje LDK dalyje buvo prisijungęs ir pats K. J. Sapiega su dalimi savo kariuomenės. G. A. Oginskio šalininko K. Zarankos atsiųsti daliniai rugpjūčio pradžioje dar kartą užėmė Kretingą, Skuodą bei keletą kitų gyvenamųjų vietovių, priklausiusių jų politiniams priešininkams. Rugpjūčio 6 / 16 d. ir 7 / 17 d. Sapiegu kariai apsupo Kretingą ir Skuodą, privertė Oginskio šalininkus atsitraukti. Kad neleistų Palangai patekti į G. A. Oginskio pajėgų rankas, Sapiegu šalininkai prašė pagalbos Liepojoje iš N. Skitės, kuris, savo ruožtu, su prašymu kreipėsi į K. M. Stiuartą, tuo pat metu nurodydamas, kad jo pajėgos gana silpnos, nes daugelis karių serga⁶¹. Apskritai Sapiegu kariuomenei pavyko atremti pirmą K. Zarankos puolimo bangą, nors kovų metu, be sudegintų Kretingos ir Skuodo, sunkiai nukentėjo taip pat Kartena, Gintališkė, Seda. Po poros savaičių G. A. Oginskio kariuomenės pulkininkas Vasinskis (*Wasiński, Wassinsky*) su 450 karių bei pulkininkas M. Kniaževičius su tokio pat dydžio daliniu, prie kurių prisijungė dar 500 pasamdytų dragūnų, išvyjo savo priešus iš Palangos ir perėmė savo kontrolėn pašto susisiekimo liniją iš Kuršo į Prūsiją (per Klaipėdą), kuri ėjo per Palangą ir kuria savo ryšiams su Karoliu XII naudojosi taip pat švedų administracija Kurše ir Rygoje⁶². Ši aplinkybė privertė K. M. Stiuartą paskirti paštui iš Liepojos į Prūsiją vežti burlaivį su 24 muškietininkų palyda, o jam apsaugoti ir Palangai iš jūros apšaudyti – kapitono M. Henko fregatą *Fama* iš Ventspilio, nes prie Liepojos patruliuavusi Everta Dytricho Taubės vadovaujama fregata *Hoecker* tuo metu plaukė į Stokholmą⁶³. Šįkart švedams bei Sapiegu kariams taip gerai nesisekė ir Oginskio šalininkai išlaikė Palangos bei Šiaurės vakarų Žemaitijos kontrolę kelias savaites. Be to, G. A. Oginskio pajėgos pradėjo plataus masto karines operacijas Kuršo kunigaikštystės teritorijoje.

Keli šimtai lietuvių, vadovaujami pulkininko Vasinskio, pačioje rugpjūčio pabaigoje (pagal n. st.) įžengė į Embūtės parapiją ir per Skrundą žygiavo į Kuldygą. Pagrindinės LDK respublikonų pajėgos telktos Šiaulių ekonomijoje, nors švedai buvo įgyvendinę prevencinį reidą palei sieną – rugpjūčio 13 / 23 d. iš Jelgavos per Bauskę prie Lietuvos sienos buvo nusiųstas A. L. Levenhauptas su dviem batalionais raitininkų, kurie pasienyje susijungė su P. Banerio vadovaujamais raitininkais bei dragūnais,

⁶¹ N. Skitės laiškas K. M. Stiuartui. Liepoja, 1702 m. rugpjūčio 8 d., 11 d. [šv. st.], LVVA, f. 554, ap. 1, b. 1312, l. 224, 231.

⁶² N. Skitės laiškas K. M. Stiuartui. Liepoja, 1702 m. rugpjūčio 22 d., 25 d. [šv. st.], ten pat, b. 1312, l. 241, 243. Apie pašto susisiekimą kalbamuoju metu žr. P. Pētersons, *Komunikāciju sistēmas Kurzemes hercogistē Ziemeļu kara laikā*, *VMR*, Rīga, 2003, III sēj., 115.–141. lpp.

⁶³ K. M. Stiuarto laiškas N. Skitei. Jelgava, 1702 m. rugpjūčio 25 d. [šv. st.], LVVA, f. 554, ap. 1, b. 1300, l. 82.

pradėjusiais savo žygi rugpjūčio 17 / 27 d. iš Jaunjelgavos⁶⁴. Švedai įkaitais į nelaisvę paėmė Lenkijos karaliaus šalininkus A. Korfą iš Žeimelio ir „kaštelioną“⁶⁵ Puziną, kuriuos išsiuntė į Jelgavą⁶⁶, o rugsėjo 15 / 25 d. prie Pasvalio atrėmė vieno lietuvių dalinio puolimą. Po poros dienų jau pačiame Kuršo pasienyje lietuviai įvykdė dar vieną puolimą, tačiau ir vėl gana nesėkmingai. Tada per Bauskę švedai sugrįžo į Jelgavą, į kurią įžygiavo rugsėjo 18 / 28 d.⁶⁷ Tuo metu Šiauliuose ir apylinkėse rinkosi pagrindinės G. A. Oginskio pajėgos.

1702 m. rugsėjo 17 / 27 d. Šiauliuose G. A. Oginskis, asmeniškai atvykęs pas karius, išleido universalą Kuršo kunigaikštystės gyventojams, pirmiausia bajorams, kuriame pranešė apie savo ketinimus įžengti į kunigaikštystę ir kvietė Kuršo gyventojus prisijungti prie jo kariuomenės, o tuos, kurie to nedarys, žadėjo laikyti priešais⁶⁸. Daugelis Kuršo bajorų iš tikrųjų griebėsi ginklų arba prisijungė prie G. A. Oginskio kariuomenės kaip komisarai, t. y. dalyvavo organizuojant aprūpinimą. Tarp pastarųjų galima paminėti, pavyzdžiui, Bauskės pilies valdytoją Nikolausą Butlerį (*Buttler*), vėlesnį hofmeisterį Jokūbą Frydrichą fon Edeną (*Ehden*) ir Jochaną Volterį Šepingą⁶⁹. Iš tų, kurie įstojo į karinę tarnybą, reikėtų paminėti, pavyzdžiui, Tėrvetės Kalnmužišos valdytoją, būsimą Jelgavos pilies vyresnįjį valdytoją Heinrichą Vilhelmą Medemą (*Medem*), Vecmužišos nuomininką Otą Jochaną Gorą (*Gohr*), tapusį pulkininku, taip pat Lielmėmelės dvaro valdytoją Otą Ernstą Giosą (*Goes*), vadovavusį lietuvių pulkui, o 1704 m. suformavusį savo dragūnų pulką⁷⁰. Nors į lietuvių kreipimąsi atsiliepė keliasdešimt Kuršo bajorų, masinis sukilimas, kurio tikėtasi, neįvyko, dėl to G. A. Oginskis gerokai nusivylė. Ne-

⁶⁴ P. Banerio laišakai K. M. Stiuartui. Jaunjelgava, 1702 m. rugpjūčio 16 d.; Radviliškis, rugpjūčio 18 d. [Šv. st.], ten pat, b. 1303, l. 15, 19.

⁶⁵ 1702 m. joks Puzinų giminės atstovas neužėmė kašteliono pareigų. Minsko kaštelionas (1697–1701) Andrius Kazimieras Puzina mirė 1701 m. Čia galbūt minimas kaštelionaitis, Andriaus Kazimiero sūnus, Kristupas Dominykas. 1702 m. jis buvo Upytės seniūnas, tarnavo LDK kariuomenėje, vadovavo raitininkų vėliavai. Apie jį žr. E. S z k l a r s k a, Puzyna Krzysztof Dominik h. Oginiec (zm. 1731), *Polski słownik biograficzny*, t. XXIX, Wrocław etc., 1986, s. 496–497.

⁶⁶ A. Korfą paleido iš arešto po to, kai švedai sudegino jo dvarus. 1702 m. lapkričio 29 d. (šv. st.) jis pasirašė pasižadėjimą, kad ateityje neveiks prieš švedus, LVVA, f. 554, ap. 3, b. 866, l. 34. O Puzina spalio pradžioje pabėgo iš nelaisvės, ten pat, b. 838, l. 17.

⁶⁷ G. N o r d b e r g, *Leben Carls des Zwölften...*, Th. I, S. 366; S. F a b e r, *Der Ausführlichen Lebens-Beschreibung...*, Th. 3, S. 279. Švedams sugrįžus į Jelgavą tarp Kuršo gyventojų pasklido gandai, esą jie sunkiai nukentėję ir todėl buvo priversti atsitraukti. Sekretoriaus Jeremijaus Jochano Engelbrechto laiškas Kuršo kunigaikštietei Elžbietai Sofijai. Zaleniekai, 1702 m. rugsėjo 29 d. [n. st.], LVVA, f. 554, ap. 3, b. 837, l. 102.

⁶⁸ Ten pat, b. 838, l. 15.

⁶⁹ Minėti asmenys kaip G. A. Oginskio paskirti komisarai pasirašė sąrašą, kuriame buvo išvardyta kiek maisto Kuršo gyventojai turi pristatyti lietuvių kariuomenei, ten pat, ap. 1, b. 1276, l. 53.

⁷⁰ Iš viso viename 1702 m. lapkritį švedų sudarytame sąraše atvirais G. A. Oginskio šalininkais įvardyta 40 asmenų, ten pat, ap. 3, b. 838, l. 32. Tačiau šis sąrašas jokia būdu nelaikytinas išsamiu.

trukus po minėto universalso paskelbimo⁷¹ G. A. Oginskio vadovaujamos pajėgos – apie 2 tūkst. karių⁷² – kirto sieną ir įsikūrė teritorijoje nuo Bornsmindės iki Sesavos ir Vir-cavos. Pats G. A. Oginskis apsistojo Lielsesavoje. Nors G. A. Oginskio kariuomenė buvo beveik tokio pat dydžio arba net didesnė nei švedų kontingentas Kurše, lietuviai nerengė didelių puolimų, o siuntė nedidelius dalinius, kurie puldinėjo švedų egzekucijos komandas ir patrulius. Kelios totorių ir kazokų vėliavos nužygiavo iki Jelgavos prieigų, kur sunaikino švedų priešakinės sargybos postus. Ir vėliau lietuviai puldinėjo apylinkėse prie Jelgavos.

G. A. Oginskio kariuomenės įžengimas į Kuršo kunigaikštystę paskatino K. M. Stiu-artą kreiptis į K. G. Friolichą su prašymu atsiųsti iš Rygos 150 raitininkų, vadovauja-mų pulkininku G. E. Albedylio, taip pat Smolande bei Suomijoje užverbuotus rekrūtus, kuriuos Rėvelyje (dab. Talinas) turėjo pasitikti Neulando kavalerijos pulko pulkininkas Dydrichas Frydrichas Patkulis. Suvokdamas gresiantį pavojų, K. G. Friolichas patenki-no K. M. Stiuarto reikalavimą, ir rugsėjo 25 d. / spalio 5 d. naktį G. E. Albedylis išžygia-vo iš Rygos į Jelgavą⁷³. G. E. Albedyliui K. M. Stiuartas patikėjo taip pat vadovauti kor-pusui, kurį spalio 3 / 13 d. pasiuntė iš Jelgavos į Sesavą prieš G. A. Oginskio šalininkus. Švedų pajėgas sudarė 146 raitininkai ir 192 dragūnai, vadovaujami atitinkamai pulki-ninkų leitenantų Ernsto Karolio fon Glazenapo (*Glazenapp*) ir P. Banerio, 400 Helsinkio pulko pėstininkų, vadovaujamų pulkininko leitenanto Kristiano Briuknerio (*Brückner; Brügger; Bruchner; Brickner*), taip pat 600 pėstininkų ir artileristų iš E. L. Potbušo bei A. L. Levenhaupto pulkų. Švedai vežėsi 4 pabūklus. Pernakvoję Kulpiuose, kitą dieną švedai atvyko į Sesavą, o G. A. Oginskis, išgirdęs, kad švedai artinasi, ją jau buvo palikęs. Švedams apsistojus dvare, lietuviai jį apsupo, taip priešus užblokuodami. Pradžioje lietuviai nerodė didesnės iniciatyvos, bet kai spalio 6 / 16 d. G. E. Albedylis išsiuntė kapitoną Boltoną su 100 kareivių surinkti maistą, netikėtai užpuolė ir nukovė per de-šimt švedų. Tik atvykęs pastiprinimas išgelbėjo švedus nuo sunkesnio pralaimėjimo.

⁷¹ Dažniausiai įvairūs skelbimai bei pranešimai būdavo skelbiami, pirma, kaip aplinkraščiai, kuriuos per-siųsdavo iš dvaro į dvarą, ir, antra, prikalami prie bažnyčių durų, nes dvasininkams iš sakyklos leista skelbti tik oficialius įstatymus bei valdžios įsakymus.

⁷² Skaičiuota, kad iš viso Kurše buvo apie 4–5 tūkst. lietuvių. G. A. Oginskio kariuomenę sudarė įvairūs kavalerijos daliniai – totorių, valakų bei kazokų vėliavos sudarė lengvąją kavaleriją, o lenkų bei lietuvių tau-tinės kavalerijos šarvinių vėliavos (vokiečių šaltiniuose iškraipyta lenkų kalba *Towarischen Pancerni*) priski-riamos vidutinei kavalerijai. 4 dragūnų vėliavos bei 1 šarvinių raitininkų vėliava sudarė G. A. Oginskio gvar-diją, o Tukumio vyriausiasis pilies valdytojas S. E. Bandemeris vadovavo 800 raitininkų, daugiausia vokiečių, LVVA, f. 554, ap. 1, b. 1325, l. 1; f. 554, ap. 3, b. 838, l. 22–23.

⁷³ K. M. Stiuarto laiškas K. G. Friolichui. Jelgava, 1702 m. rugsėjo 20 d. [šv. st.], ten pat, b. 1315, l. 123; K. G. Friolicho laiškas K. M. Stiuartui. Ryga, 1702 m. rugsėjo 21 d., 25 d. [šv. st.], ten pat, l. 126, 136. Apie papildomų pajėgų įvedimą į Kuršo kunigaikštystę K. M. Stiuartas liepė paskelbti viešai, kas ir buvo padaryta rugsėjo 28 d. [šv. st.], ten pat, f. 554, ap. 3, b. 796, l. 3–6; ten pat, b. 837, l. 92–93.

Po keturių dienų dauguma lietuvių išžygiavo Žagarės kryptimi, o švedai tą pačią dieną pasitraukė atgal į Jelgavą⁷⁴.

Įrengę stovyklą prie Augstkalnės ir Bukaišių, dalis lietuvių rinko maistą kariuomenės poreikiams iš aplinkinių dvarų, valstiečių sodybų. Nors G. A. Oginskis stengėsi palaikyti kariuomenėje discipliną ir net pakorė kelis marodierius, tvarkos įvesti nepavyko – Kuršo kunigaikštystės gyventojai kentėjo nuo plėšikavimų bei smurto. Jie tarsi pateko tarp kūjo ir priekalo, nes švedai taip pat toliau rinko kontribucijas ir, nors buvo labiau disciplinuoti, rezultatas buvo panašus. Be to, lietuviai grasino gyventojams bausmėmis už paramą švedams, o švedai – už paramą lietuviams. Spalio 16 / 26 d. K. M. Stiuartas Kuršo kunigaikštystės gyventojams paskelbė atsišaukimą, kuriame kvietė neklausyti G. A. Oginskio ir nesijungti prie lietuvių⁷⁵. Suprantama, kad tokiomis sąlygomis lietuviai nesugebėjo masiškai pritraukti šalininkų, o dauguma gyventojų stengėsi išlikti neutralūs ir kiek įmanoma vengti tiek vienu, tiek kitu⁷⁶.

Pasitraukus iš Sesavos, G. A. Oginskis daliai savo kariuomenės įsakė užimti Duobelę, kur tuo metu nebuvo švedų. Pirmi raitininkų būriai įžengė į Duobelės pilį bei dvarą spalio 12 / 22 d. vakare. Jau kitą dieną pareikalavo iš aplinkinių dvarų maisto bei pašaro kariuomenės poreikiams⁷⁷. Atkovoti Duobelę K. M. Stiuartas iš Jelgavos išsiuntė pulkininką leitenantą Andreasą Venerštedą (*Wennerstedt*) su 200 raitininkų bei dragūnų, 400 pėstininkų, taip pat 4 patrankomis ir 2 moryromis. Švedai išvyko į žygį spalio 14 / 24 d. ir pasiekė Duobelę kitos dienos popietę. Tačiau ir čia įvykiai klostėsi panašiai kaip anksčiau – lietuviai atsitraukė išgirde, kad artinasi švedai, bet, įleidę A. Venerštedą į Duobelę, įsikūrė netoliese – Tėrvetės Kalnmuižoje bei jos apylinkėse. Spalio 18 / 28 d. K. M. Stiuartas siuntė A. Venerštedui į pagalbą pulkininką D. F. Patkulį su 299 suomių rekrūtais, atvykusiais į Jelgavą per Rygą, ir 75 pėstininkais iš Jelgavos įgulos. Tikėtina, kad žinios apie švedų pastiprinimą privertė lietuvius atsitraukti, nieko rimto taip ir nepradėjus. Palikęs Duobelės pilyje įgulą – 20 dragūnų iš G. E. Albedylio pulko ir 25 pėstininkus iš Knoringo pulko, vadovaujamus dragūnų kapitono Reinholdo Hamelšternos (*Hammels-tierna*), A. Venerštedas sugrįžo į Jelgavą spalio 21 / 31 d., o D. F. Patkulis išvyko į Saldū ir Skrundą⁷⁸.

⁷⁴ G. E. Albedylio pranešimas K. M. Stiuartui. Be vietos, 1702 m. spalio 12 d. [šv. st.], ten pat, ap. 1, b. 1325, l. 2, 7–10; J. J. Engelbrechto laiškas Kuršo kunigaikštieniui. Prie Jelgavos, 1702 m. spalio 20 d. [n. st.], ten pat, ap. 3, b. 838, l. 19; S. F a b e r, *Der Ausführlichen Lebens-Beschreibung...*, Th. 3, S. 280.

⁷⁵ LVVA, f. 554, ap. 3, b. 795, l. 36–38.

⁷⁶ J. J. Engelbrechto laiškas Kuršo kunigaikštieniui. Bukaišiai, 1702 m. spalio 31 d. [n. st.], ten pat, b. 838, l. 22–23.

⁷⁷ Ten pat, ap. 1, b. 1325, l. 13.

⁷⁸ Ten pat, l. 12, 14, 18–19. Salduje nuo 1702 m. birželio dislokuotas rotmistro Kasparo Štackelbergo (*Stackelberg*) postas, kuriame buvo penki kariai. Rudenį Salduje apsisusto didesnės pajėgos, periodiškai ten

Tuo pačiu metu, kai vyko anksčiau aprašyti įvykiai, O. E. Gioso vadovaujamas lietuvių pulkas judėjo palei sieną Bauskės kryptimi. Spalio 10 / 20 d. jis G. A. Oginskio vardu kvietė Bauskės parapijos bajorus prisijungti, taip pat įsakė atvežti maisto į Pamūšius, kuriuos kitą dieną pasiekė dvi jo pulko kuopos. Bauskės komendantas N. Posė, gavęs žinią, kad priešas artinasi, pasiuntė į Pamūšius majorą Jochaną Zasą (*Sass*) su maždaug šimtu karių. Netikėtas švedų antpuolis privertė lietuvius atsitraukti, o švedams atiteko kelios dešimtys žirgų⁷⁹. Iš viso tuo metu Kurše lietuviai veikė keturiose skirtingose vietose. Be Duobelės ir Bauskės apylinkėse dislokuotų dalinių, dar minėtinas S. E. Bandemero dalinys, veikęs prie Sėlpilio, trukdęs Sėlpilyje buvusiai švedų įgulai susisiekti su Jelgava, ir Vasinskio dalinys, kuris buvo įsikūręs Embūtės parapijoje. Spalio 29 d. / lapkričio 8 d. Jelgavą pasiekė žinia, kad 400 lietuvių, kuriems vadovavo kažkoks Sakenas (*Sacken* – tikėtina, iš Kuršo), įžengė į Kuldygos miestą, tačiau pilies užimti nesugebėjo, nes švedų įgula spėjo atidengti ugnį iš pabūklų ir muškietų. Ir mieste lietuviai ilgai neišsilaikė – rotmistras Otas Reinholdas Aderkasas su 40 raitininkų iš pilies įgulos išstūmė lietuvių karius iš Kuldygos per valandą⁸⁰.

Nenuveikę nieko rimto, lietuviai lapkričio antroje pusėje atitraukė savo dalinius iš Kuršo į Lietuvą, nors dalis jų liko arti pasienio ir net vykdė nedidelius išpuolius Kuršo kunigaikštystės teritorijoje iki pat Jelgavos. G. A. Oginskio kariuomenės pasitraukimo priežastys galėtų būti kelios. Pirma, Lietuvos respublikonų grupuotės vadų, tarp jų ir paties G. A. Oginskio dėmesį atitraukė pasirengimai eiliniam Lietuvos respublikonų suvažiavimui, kuris šį kartą vyko 1702 m. gruodžio 1–7 d. Ružanuose⁸¹. Antra, į Rygą iš Švedijos atvyko nauji rekrūtai, papildę Uplandės ir Vermlandės pėstininkų pulkus. Juos buvo numatyta nusiųsti per Kuršą bei Lietuvą pas Karolį XII į Lenkiją. Bet generalgubernatorius K. G. Friolichas nusprendė kol kas juos pasilikti. Taigi K. M. Stuartas, reikalui esant, lengvai galėjo gauti pastiprinimą⁸². Reikia pasakyti, kad lietuvių atsitraukimas šve-

gyveno ir į egzekucijas bei kitur siunčiami daliniai, o Skrudos pilyje kaip nuolatinę įgulą tik 1702 m. gruodžio 12 / 22 d. apgyvendino 150 pėstininkų bei 50 raitininkų, kuriems vadovavo kapitonas Hindrichas Matiasas fon Duderbergas.

⁷⁹ N. Posės pranešimas K. M. Stiuartui. Bauskė, 1702 m. spalio 16 d. [šv. st.], ten pat, ap. 1, b. 1325, l. 16–17. Didžioji dalis žirgų priklausė Kuršo gyventojai fon Bistramai, kuri pareikalavo juos grąžinti, tačiau K. M. Stiuartas nesutiko tai padaryti, nes jos sūnus buvęs kartu su lietuviais, ten pat, b. 1324, l. 130–133.

⁸⁰ Ten pat, b. 1325, l. 22. Laikraštyje *Rigische Novellen* (1702, nr. 89) pateikta trumpa informacija apie G. A. Oginskio kariuomenės antpuolį. Konkretūs skaičiai joje paminėti tik kalbant apie Kuldygos užpuolimą, tačiau įsivėlusį korektūros klaidą – vietoj 40 O. R. Aderkaso vadovaujamų švedų rašoma 400.

⁸¹ A. R a c h u b a, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa, 2002, s. 330.

⁸² J. J. Engelbrechto laiškas Kuršo kunigaikštieniui. Bukaišiai, 1702 m. gruodžio 9 d. [n. st.], LVVA, f. 554, ap. 3, b. 838, l. 44–45; Michaelo Štrokircho (*Strokirch*) laiškas K. M. Stiuartui. Ryga, 1702 m. gruodžio 4 d. [šv. st.], ten pat, ap. 1, b. 1360, l. 219.

dams suteikė reikalingą atokvėpį, nes apskritai Kurše buvęs kontingentas atsidūrė sunkioje padėtyje. Atvėsus orams, daugelis švedų karių buvo likę be šiltų drabužių, kasdieniai mundurai buvo nunešioti. Ypač tuo skundėsi į Skrundą pasiųstos įgulos komendantas H. M. Duderbergas ir iš Kuldygos į Ventspilio pilį 1702 m. gruodžio viduryje perkeltos dalinio vadas, Dalės pulko (*Dalregiment*) kapitonas Paulas fon Dolmanas (*Dohlman, Dollman*). Liepojoje trūko kokybiško geriamojo vandens. Dėl to lapkričio antroje pusėje ten per dvi savaites susirgo 119 žmonių⁸³.

Nors Lenkijoje Karolis XII ir Augustas II buvo sudarę trijų mėnesių paliaubas, G. A. Oginskio šalininkai Kuršo pasienyje ruošėsi naujam įsiveržimui į šią kunigaikštystę. 1702 m. gruodžio 2 / 12 d. vienas iš lietuvių karo vadų S. Domskis Šiauliuose paskelbė Kuršo gyventojams Žemaitijos seniūno vardu sukurtą atsisaukimą, kuriame eilinį kartą kvietė sukilti prieš švedus, pradėti rūpintis maistu 3 tūkst. vyrų lietuvių kariuomenei. Be to, šįkart lietuviai ruošėsi žygiuoti ne vieni, o su sąjungininkais – rusų kariuomene, kurią, S. Domsio skaičiavimu, irgi buvo apie 3 tūkst. karių⁸⁴. Taigi, iš Kuršo gyventojų tuo metu buvo reikalaujama, kad jie aprūpintų 6 tūkst. lietuvių ir rusų karių. O švedai, kurių Kuršo kunigaikštystėje galėjo būti 3–4 tūkst., irgi kas pusmetį reikalavo kontribucijos bei kas ketvirtį – duoklės žiemojančiai kariuomenei išlaikyti, taip pat lažo Jelgavos ir Liepojos tvirtovėms statyti. Duoklė periodiškai būdavo keičiama piniginiu mokesčiu. Be to, Tukumo parapijos gyventojų mokama duoklė bei lažas buvo skirti Daugavgyrvos tvirtovei išlaikyti, o malkos bei statybinė medžiaga Rygos miesto srities dvarų bei Rygos citadelės poreikiams buvo kertama Kuršo kunigaikščio miškuose.

Laukdami G. A. Oginskio grįžtant su pastiprinimu, Šiaulių ekonomijoje bei jos apylinkėse žiemoję lietuvių daliniai neretai vykdė išpuolius per sieną į Kuršą. Pavyzdžiui, 1702 m. gruodžio 3 / 13 d. 200 lietuvių stovėjo Rubos dvare, iš kur juos išvijo per 100 švedų egzekucijos dalinys. Atsakydami lietuviai subūrė dar kelias vėliavas raitininkų ir privertė švedus pasitraukti, o vėliau pradėjo apiplėšinėti vietinius valstiečius. Į vieną mėgstamiausių G. A. Oginskio karių buvimo vietų – Žagarę – K. M. Stiuartas nusiuntė apie 200 raitininkų, kurie netikėtai įsiveržė į miestelį Kalėdų rytą (pagal n. st.). Kaip pasakojo liudininkai, švedai užblokavo visas gatves, keli dragūnai įjojo į vietinę katalikų bažnyčią, kur vyko šventinės pamaldos. Keturi iš jų įrėmė pistoletus kunigui į krūtinę ir pareikalavo, kad jis parapijiečiams įsakytų nespriešinti, o tuos, kurie bandė bėgti ir turėjo kardus, nušovė. Po kelių valandų švedai išvyko, išsivesdami 15 belaisvių, turėjusių bėgti

⁸³ H. M. Duderbergo laiškas A. L. Levenhauptui. Saldus, 1702 m. lapkričio 24 d. [šv. st.], ten pat, b. 1267, l. 31–33; P. Dolmano laiškas K. M. Stiuartui. Ventspilis, 1702 m. gruodžio 24 d. [šv. st.], ten pat, b. 1360, l. 107; atsakingo už maisto tiekimą Joachimo Štrokircho laiškas K. M. Stiuartui. Liepoja, 1702 m. lapkričio 28 d. [šv. st.], ten pat, b. 1312, l. 428. Liepojoje tuo metu stovėjo iš viso 54 artileristai bei fortifikacijų specialistai, 125 žmonės, vadovaujami kapitono J. G. Lodės, ir 715 žmonių N. Skitės pulkas, ten pat, b. 1312, l. 424.

⁸⁴ Ten pat, ap. 3, b. 838, l. 47.

šalia raitų švedų⁸⁵. Ši akcija tik sužadino lietuvių norą keršyti, jų išpuoliai Kuršo teritorijoje tęsėsi. Tęsėsi ir lietuvių susirėmimai su švedų egzekucijos komandomis. Pavyzdžiui, švedų pulkininko leitenanto K. Briuknerio vadovaujami 100 raitininkų ir 200 pėstininkų 1703 m. sausio pradžioje prie Lambartės susidūrė su 8 lietuvių vėliavomis, o kapitono R. Hamelšternos vadovaujami Duobelės švedų įgulos kariai kartu su kapitono Joachimo Dankvarto (*Danckwart*) vadovojamu būriu iš P. Banerio dalinio bei E. L. Potbušo pėstininkų pulko (vadas majoras Žanas fon Menceras (*Mentzer*)) kariais nesėkmingai bandė sugauti G. A. Oginskiui tarnavusį Kuršo bajorą H. V. Medemą Tervetėje, dar kartą vyko į Žagarę. Kad švedai artinasi sužinoję iš dezertyravusių dragūnų, lietuviai jau buvo atsitraukę iš Žagarės, tačiau stovyklavo vos keli kilometrai nuo miesto. Grįžtantys švedai buvo užpulti, bet nė vienas nežuvo. R. Hamelšterna sugrįžo į Duobelę, o Ž. Menceras ir J. Dankvartas išvyko rinkti maisto⁸⁶.

Sausio pabaigoje K. M. Stiuartą pasiekė žinios, kad lietuviai renkasi pasienyje ir planuoja pulti švedų transportą su Kuršo dvaruose surinktu maistu bei pašaru. Kad to išvengtų, sausio 29 d. / vasario 8 d. iš Jelgavos išvyko 300 pėstininkų ir 150 raitininkų, vadovaujami pulkininko leitenanto K. Briuknerio, veždamiesi su savimi dvi patrankas. K. Briukneriui buvo įsakyta pulti lietuvius Žagarėje, tačiau kitą dieną jis sužinojo, kad G. A. Oginskio pajėgos iš Žagarės jau išvyko, o Joniškyje stovi 6 vėliavos, kurioms vadovauja seniūno G. A. Oginskio sūnėnas Marcijonas Mykolas Oginskis. K. Briukneris kartu su dar 40 raitininkų iš Duobelės įgulos išvyko Joniškio kryptimi. Švedai gavo pranešimą, kad lietuvių priešakinis sargybos postas išsidėstęs Plikiškių kaime. K. Briukneris vedė savo dalinį aplinkiniais keliais per Blankenfeldę. Paskutinę kelio atkarpą dalinys įveikė naktį, kad su pirmaisiais saulės spinduliais vasario 1 / 11 d. rytą staiga užpultų lietuvių sargybą prie miesto ribos. Tai atlikti pavesta majorui Burchardui Buchholcui (*Buchholtz*)⁸⁷ su raitininkais ir dragūnais, už kurių nugarų ant žirgų sėdėjo grenadieriai, turėję apmėtyti lietuvių postus granatomis. Po mūšio B. Buchholcas turėjo užimti miestą ir apsupti miesto burmistro namus, kuriuose buvo apsistojęs M. M. Oginskis. Po raitininkų į miestą turėjo įeiti ir pėstininkai, vadovaujami kapitono J. Dankvarto. Švedai greitai atliko tai, kas buvo suplanuota, užėmė Joniškį. Vis dėlto jaunas M. M. Oginskis ir dar dalis lietuvių sugebėjo pasprukti Šiaulių keliu. Jie bandė persigrupuoti ir kontratakuoti, tačiau kai K. Briukneris į pagalbą raitininkams, kurie persekiojo Oginskio karius už miesto, pasiuntė 50 pėstininkų su patranka, lietuviai galutinai atsitraukė. Nugalėtojai apieš-

⁸⁵ J. J. Engelbrechto laiškas Kuršo kunigaikštenei. Nesavas, 1702 m. gruodžio 16 d. [n. st.], Bukaišiai, gruodžio 27 d. [n. st.], ten pat, ap. 3, b. 838, l. 54–55; ten pat, l. 58–59.

⁸⁶ Nežinomo autoriaus laiškas į Narvą. Jelgava, 1703 m. sausio 5 d. [šv. st.], ten pat, ap. 1, b. 1321, l. 112; R. Hamelšternos pranešimas K. M. Stiuartui. Duobelė, 1703 m. sausio 7 d. [šv. st.], ten pat, b. 1317, l. 173.

⁸⁷ B. Buchholcas šiame reide dalyvavo kaip savanoris. Jis tarnavo K. J. Sapiegos kariuomenėje ir nebuvo tiesiogiai pavaldus švedų vadovybei.

kojo namus, nužudė tuos, kurie slėpėsi – iš viso žuvo apie 200 lietuvių, o 9 buvo paimti į nelaisvę. Vasario 3 / 13 d. švedai sugrižo į Jelgavą, kaip trofėjus parsivedė per 200 žirgų, taip pat paėmė dvi dideles vėliavas su sidabriniais antgaliais, 24 mažesnes vėliavas, tris poras būgnų ir kelias dešimtis iečių⁸⁸.

Tuo pačiu metu G. A. Oginskis ir jo šalininkai, gavę caro Petro I pažadą, kad parems lietuvius, planavo pulti Sėlpilį. Nors caras buvo pažadėjęs atsiųsti pagalbą⁸⁹, rusų valdovo rūmai nebuvo patenkinti šiuo planu, kuris žiemą reikalautų didelių puolančiųjų karių aukų. Po to, kai į žvalgybą išsiųstas pulkininkas S. E. Bandemeris pranešė G. A. Oginskiui, kad Sėlpilio piliai, kurioje švedai išdėstė 300 karių įgulą, užimti reikėtų daug amunicijos, rusų atstovui (rezidentui) prie G. A. Oginskio Pavelui Nikiforovičiui Gotovceviui pavyko atkalbėti Žemaitijos seniūną nuo Sėlpilio puolimo. G. A. Oginskis pakeitė planus ir atsiuntė 80 valakų, turėjusių išžvalgyti švedų kareivių žiemojimo vietas Kurše⁹⁰. Tuo metu lietuviai įrengė Biržuose maisto sandėlį sau ir savo sąjungininkams. Vasarį į Šiaulius atvyko pats G. A. Oginskis kartu su Rusijos įgaliotiniu P. N. Gotovcevu, kuris greitai persikėlė į Biržus, turėjusius tapti pagrindiniu atramos tašku planuojamoje kampanijoje prieš švedus. Dar būdamas Šiauliuose, vasario 12 d. (n. st.) G. A. Oginskis gavo Augusto II laišką (jį atvežė karaliui tarnavęs Kuršo gyventojas J. V. Šepingas), kuriame Žemaitijos seniūnui buvo įsakyta suburti kariuomenę ir kartu su rusais žygiuoti į Kuršą. Augustas II informavo G. A. Oginskį, kad caras pasiūlęs dar daugiau pėstininkų ir parako bei jau įsakęs dviem rusų pėstininkų pulkams judėti iš Drujos į Biržus (šie pulkai į Biržus atžygiavo po nepilno mėnesio). Po kelių dienų Biržuose G. A. Oginskis gavo M. S. Višnioveckio prašymą atsiųsti jam į pagalbą į Gardiną dalį Žemaitijos seniūno žinioje buvusių karių. G. A. Oginskis patenkino šį prašymą, o pats kovo pradžioje išvyko į Vilnių, iš kur sugrižo tik balandžio pradžioje, t. y. jau po mūšio prie Saločių⁹¹.

Tuo metu švedai kruopščiai rinko duomenis apie priešų judėjimą ir ruošėsi kontrpuolimui. K. Briukneriui išvykus į Joniškį vėl sugrižo G. A. Oginskio pajėgos, kurias stebėti buvo pavesta į egzekuciją po Virčavos apylinkes nusiųstiems 600 karių (vadas – pulki-

⁸⁸ *Relation wegen der den 2.II 1703 st[il] v[eto] in Janiski vorgelaufenen Action; Schournall von der auscommendierten Partey, so [...] nach Janitzky gewesen...*, ten pat, ap. 3, b. 819, l. 21–22, 27–28.

⁸⁹ Po to, kai rusai 1702 m. vasarą surengė reidus į Vidžemę, kurių metu stipriai nuniokojo šį kraštą, dalį savo kariuomenės caras žiemai apgyvendino Pskovo srityje, o kitą dalį išdėstė LDK, prie Drujos. Apie tai, kad rusai planuoja padėti lietuviams, švedų vadovybei Rygoje ir Jelgavoje buvo žinoma jau nuo 1702 m. rudens. Sumerimęs dėl 3 tūkst. rusų karių korpuso susitelkimo prie Drujos, K. M. Stiuartas 1703 m. sausio 8 d. (šv. st.) paprašė K. G. Friolicho atsiųsti jam 2 tūkst. karių iš Rygos, ten pat, ap. 1, b. 1337, l. 203–204.

⁹⁰ Rusijos kanclerio Fiodoro Aleksejevičiaus Golovino laiškas P. N. Gotovceviui. Be vietos, 1702 m. gruodžio 28 d. [r. st.]; P. N. Gotovcevo laiškas F. A. Golovinui. Vilnius, 1703 m. sausio 14 d. [r. st.], RA, Schirrens samlingen. Avskrifter, Nr. 1703.I, be psl. nr.

⁹¹ P. N. Gotovcevo laišakai F. A. Golovinui. Šiauliai, 1703 m. vasario 2 d., Biržai, vasario 12 d., Vilnius, kovo 6 d., Biržai, kovo 26 d. [r. st.], ten pat, be psl. nr.

ninkas leitenantas E. K. Glazenapas). Gauta informacija apie lietuvių bei rusų pajėgų telkimąsi kėlė nerimą K. M. Stiuartui. Todėl jis nusiuntė į Joniškį A. L. Levenhaupto vadovaujamą dalinį ir pradėjo formuoti didelį korpusą, kad spėtų užimti Biržus iki rusų atvykimo. Vasario 11 / 21 d. A. L. Levenhauptas išvijoj lietuvius iš Jonišio, kuris tapo švedų korpuso laikinuoju štabu. Kartu su A. L. Levenhauptu į Lietuvą nusiųsti kariai iš Švedijos ir Vidžemės (G. E. Albedylio) dragūnų pulkų, taip pat Helsinkio, A. L. Levenhaupto bei E. L. Potbušo⁹² pėstininkų pulkai. Po kelių dienų K. M. Stiuartas įsakė vykti į Joniškį Skrudos (pastarieji taip ir neišvyko, nes neturėjo šiltų drabužių), Saldaus bei daugumai Duobelės įgulos kareivių⁹³. Į Joniškį išsiųstas ir E. K. Glazenapo dalinys. Kovo 3 / 13 d. iš Rygos į Joniškį atvyko 400 eilinių ir 85 karininkai bei štabo nariai, kuriems vadovavo pulkininkas Jochanas Adolfas Klodtas fon Jurgensburgas (*Clodt von Jurgensburg*)⁹⁴ ir majoras E. J. Šteinas (*Stein*)⁹⁵. Sulaukęs R. Hamelšternos dalinio, A. L. Levenhauptas su savo korpusu per Linkuvą žygiavo į Pasvalį, pakeliui niokodamas G. A. Oginskio šalininkams priklausančius dvarus. Netoli Linkuvos įvyko ir nedidelis susidūrimas su lietuviais⁹⁶.

Saločių mūšis (1703 m. kovo 19 d.)

Atvykę į Pasvalį švedai surinko duomenis apie priešus⁹⁷ ir išsiaiškino, kad pavėlavo – rusai jau spėjo atvykti į Biržus. K. M. Stiuartas griežtai įsakė užimti Biržus, todėl A. L. Levenhauptas su vyresniaisiais karininkais surengė pasitarimą (karo tarybą), kuriam nutarė, kad neprotinga tiesiogiai pulti pilį, nes tai pareikalautų per daug aukų. Be to,

⁹² Pulkininkas E. L. Potbušas mirė 1702 m. rudenį, ir po to, atrodo, jo pulko kareiviai paskirstyti į kitus pulkus.

⁹³ H. M. Duderbergo pranešimas K. M. Stiuartui. Skrunda, 1703 m. vasario 27 d. [šv. st.], LVVA, f. 554, ap. 1, b. 1360, l. 100. Duobelės garnizono kareiviai pirmiausia turėjo surinkti kontribuciją Žagarėje ir tada vykti į Joniškį. Jie taip pat žygyje patyrė didelių sunkumų dėl stipraus vėjo bei gilaus sniego: susirgo keli kareiviai, o žirgai susižeidė kojas. R. Hamelšternos laiškas K. M. Stiuartui. Lielapuldė, 1703 m. kovo 1 d. [šv. st.], ten pat, b. 1317, l. 196.

⁹⁴ J. A. Klodtas kaip Neulandės (*Nyland*) pėstininkų pulko pulkininkas leitenantas dalyvavo Spilvės mūšyje. 1702 m. rugsėjo 24 d. (šv. st.) jis gavo pulkininko laipsnį ir perėmė buvusį E. Dalbergo pėstininkų pulką.

⁹⁵ LVVA, f. 554, ap. 3, b. 819, l. 29, 30.

⁹⁶ A. L. Levenhaupto laiškas K. M. Stiuartui. Linkuva, 1703 m. kovo 8 d. [šv. st.], ten pat, ap. 1, b. 1320, l. 20.

⁹⁷ Kovo 11 d. (šv. st.) A. L. Levenhauptas ir J. A. Klodtas K. M. Stiuartui pranešė, kad Biržuose yra apie 500 G. A. Oginskio karių, vadovaujamų Beganskio (*Biegański, Beganski*, tai turėtų būti Breslaujos maršalas Kazimieras Vladislovas Beganskis), ir 800 S. E. Bandemero vyrų, prie kurių artimiausiu metu prisijungs dar 12 vėliavų. Į Biržus jau atvykę 2 tūkst. rusų ir dar tiek pat žygiuoja iš Drujos, ten pat, b. 1320, l. 22–23, 27.

buvo prasidėjęs pavasario polaidis, buvo sudėtinga gauti pašaro žirgams, taip pat neužtektų sunkiosios artilerijos tvirtovei apšaudyti. Todėl A. L. Levenhauptas ir J. A. Klodtas nutarė pranešti apie susiklosčiusią padėtį K. M. Stiuartui ir K. G. Friolichui, o patys vykti arčiau Biržų, kad atkirstų lietuvių ir rusų dalinių aprūpinimo kelius bei sulauktų pažadėto pastiprinimo. Jie tikėjosi išvilioti savo priešus į kovą atvirame lauke⁹⁸. Šis sumanymas netrukus pavyko. Kovo 17 / 27 d. A. L. Levenhauptas ir J. A. Klodtas pranešė K. M. Stiuartui iš Tetirvinų kaimo, kad laukia įsakymų ir yra nutarę žygiuoti Bauskės kryptimi, nes kariuomenei pradeda trūkti maisto, be to, jie baiminosi, kad jų priešai gali pulti Bauskę⁹⁹. Kitą dieną pasiekę Saločius švedai iš valstiečių sužinojo, jog aplinkiniuose miškuose esą pilna lietuvių ir rusų karių, kurie ruošiasi pulti švedus. Kovo 19 / 29 d. auštant prasidėjo mūšis. Iš švedų pusės mūšyje dalyvavo apie 1200 karių, kurie (pramaišiu raitininkai ir pėstininkai) buvo padalinti į dvi dalis – dešiniajam flangui vadovavo A. L. Levenhauptas, pulkininkas leitenantas P. Baneris ir majoras Hansas Heinrichas Vrangelis (*Wrangell*), o kairiajam – J. A. Klodtas, pulkininkas leitenantas E. K. Glazenapas ir majoras E. J. Šteinas. Fronto priekyje buvo dislokuota majoro Paulo Betono (*Beton, Bethon, Bethun*) vadovaujama lauko artilerija – 5 patrankos ir 20 haubicų. Jų priešai buvo išsidėstę taip: centre už grandinėmis sujungtų vežimų (*Wagenburg*) stovėjo 2500 rusų pėstininkų, kuriems vadovavo pulkininkai Ivanas Nečijajevs ir Protopopovas, taip pat 11 pabūklų. Priešais vežimus buvo užtvaras – eilė vadinamųjų ispaniškųjų raitelių (*spanische Reiter*)¹⁰⁰. Abiejuose flanguose stovėjo lietuvių raitininkai, kuriems vadovavo pulkininkai tėvas ir sūnus Karpiai (*Karpiowie, Carp*), Gadonas (*Gaddon*) ir S. Domskis. Šių pajėgų skaičius, amžininkų vertinimu, siekė 4 tūkst. karių (50 vėliavų). Po artilerijos apšaudymo švedai atrėmė lietuvių raitininkų puolimą, užėmė rusų įtvirtinimus ir po nuožmios keturias valandas trukusios kovos pasiekė įtikinamą pergalę¹⁰¹. Kitą dieną, siųsdamas K. M. Stiuartui pra-

⁹⁸ Karinės tarybos protokolas. Pasvalys, 1703 m. kovo 11 d. [šv. st.], ten pat, b. 1320, l. 71–73.

⁹⁹ Ten pat, b. 1320, l. 13, 19.

¹⁰⁰ Eilė rąstų, prie kurių kryžmiškai prikaltos nusmailintos ir geležimi apkaustytos kartys.

¹⁰¹ Iš švedų pusės žuvo 30 karių, tarp jų majorai H. H. Vrangelis ir J. Buchholcas, ir apie 150 buvo sužeista (dalis jų vėliau mirė). Iš rusų pusės žuvo pulkininkas I. Nečijajevs ir dar 580 karių, mažiausiai tiek pat nukauta bandančių pabėgti. Apie lietuvių praradimus duomenų nėra. Apie paties mūšio eigą bei šalių kiekybinę sudėtį žr. Chr. K e l c h, *Liefländische...*, S. 321–328; Pranešimas iš Jelgavos 1703 m. balandžio 4 d. [n. st.], ten pat, ap. 1, b. 1321, l. 88; *Umbständliche Relation des scharfen Gefechtes, so zwischen eine geringe Anzahl von Ihrer Königl. Majest. zu Schweden Königes Caroli XII. aus dem Hertzogthum Churland nach Lithauen commendirten Truppen und der Moscovitisch-Litthauschen sechsmahl grösseren macht ohnweit Birsen vorgefallen...*, den 19. Martii Anno 1703. Pastebėtina, kad lietuvių tyrėjas Valdas Rakutis skaičiuoja buvus 2873 švedus ir kažkodėl mūšio data įvardija kovo 20 d. – V. R a k u t i s, Krievu-lietuviėšu un zviedru karaspėku kauja pie Saločiem 1703. gadā, *Latvijas Kara Muzeja Gadagrāmata*, V sēj., Rīga, 2004, 21.–34. lpp. Nors autorės peržiūrėtuose šaltiniuose tikslus švedų karių skaičius neminimas, vis dėlto jie nepatvirtina ir V. Rakučio pateiktų duomenų apie kelis korpuso sudėtyje esą buvusius dalinius. Taip pat žr. platesnį V. Rakučio straipsnį: V. R a k u t i s, Saločių mūšis, *Pasvalio krašto istorija XV–XVIII a.*, sud. V. Didžpetris, Kaunas, 2009, p. 109–150.

nešimą apie šį pasiekimą, A. L. Levenhauptas pabrėžė europiečių reguliariosios kariuomenės privalumus, kuriuos ir laikė pagrindiniu sėkmės garantu¹⁰². Po pralaimėjimo išlikę rusai ir lietuviai atsitraukė į Biržus, o švedai grįžo atgal į Kuršą. Jie išsigabeno tris dideles vėliavas, apsiūtus auksiniais bei sidabriniais kutais, kelis šimtus įvairaus dydžio vėliavų ir vėliavėlių, 35 būgnus, didesnę dalį rusų bagažo, 11 pabūklų ir 8 paimtus į nelaisvę karius. Balandžio 3 / 13 d. šie trofėjai K. M. Stiuarto įsakymu iškilmingai pervežti per Jelgavos miestą į pilį – toks paradas turėjo akivaizdžiai pademonstruoti puikią švedų pergalę, nes Kurše daugelis ja netikėjo¹⁰³.

Švedai toliau neplėtojo savo pasiekimų, todėl bendra situacija regione po mūšio prie Saločių liko nepakitusi. Po mūšio keli šimtai kazokų per Sėlą pasiekė Dauguvos krantus ir net ruošėsi persikelti į Vidžemę. Generalgubernatorius K. G. Friolichas jiems išvyti iš Bērzaunės pasikvietė pulkininko leitenanto Volterio Volfango fon Laurenceno (*Laurentzen, Lorens*) dalinį, kuris prie Jaunjelgavos susijungė su kapitono K. G. Friolicho¹⁰⁴ daliniu ir norėjo pulti prie Jėkabpilio buvusius priešus. Tačiau jie pavėlavo kelias valandas – lietuviai suspėjo atsitraukti. V. V. Laurencenas vijosi lietuvius iki Dienvidsusėjos, kur priešai įsitaisė priešinguose upės krantuose. Vis dėlto, kai švedai pradėjo statyti tiltą, kad persikeltų per upę, lietuviai pasitraukė per sieną į Lietuvą¹⁰⁵. Jonišchio bei Žagarės apylinkėse taip pat vis pasirodydavo lietuvių raitininkų dalinių, apie tai reguliariai pranešdavo R. Hamelšternai iš Duobelės. Gegužės 24 / 4 d. K. M. Stiuartas išleido įsakymą pulkininkui N. Skitei siųsti iš Liepojos į Žemaitiją karius, kad apsaugotų Sapiegų šalininkams priklausančius dvarus¹⁰⁶. Tai buvo vienas paskutiniųjų K. M. Stiuarto Kurše išleistų karinių įsakymų – 1703 m. gegužės 5 d. (šv. st.) jis pranešė, kad traukiasi iš Kuršo, nes buvo gavęs karaliaus leidimą išvykti į Vokietiją gydytis¹⁰⁷. Vietoj savęs K. M. Stiuar-

¹⁰² A. L. Levenhaupto laiškas K. M. Stiuartui. Šakarniai, 1703 m. kovo 20 d. [šv. st.], LVVA, f. 554, ap. 1, b. 1320, l. 11–12.

¹⁰³ J. A. Klodto laiškas K. G. Friolichui. Jelgava, 1703 m. balandžio 2 d. [šv. st.], ten pat, f. 7349, ap. 1, b. 326, l. 16–19. Po kelių dienų J. A. Klodtas su savo daliniu bei trofėjais iš Jelgavos išvyko į Rygą, kur balandžio 9 d. (šv. st.) generalgubernatorius K. G. Friolichas surengė iškilmingą sutikimą (aprašą žr. Chr. K e l c h, *Liefländische...*, S. 328–329), tik pabūklai buvo palikti Jelgavos pilyje. Iš Rygos trofėjai pervežti į Stokholmą ir vis dar saugomi Švedijos kariuomenės muziejuje, ten pat saugomi ir iš Daugavgrīvyos tvirtovės pervežti saksų pabūklai.

¹⁰⁴ Kapitonas K. G. Friolichas taip pat tarnavo Rygos įguloje ir dalyvavo reide į Lietuvą J. A. Klodto vadovaujamo dalinio sudėtyje.

¹⁰⁵ V. V. Laurenceno laiškas K. G. Friolichui. Sėlpilis, 1703 m. kovo 29 d. [šv. st.], LVVA, f. 7349, ap. 1, b. 280, l. 88–90.

¹⁰⁶ Ten pat, f. 554, ap. 1, b. 1337, l. 242.

¹⁰⁷ Ten pat, l. 246. Po kelių dienų K. M. Stiuartas išvyko į Rygą, o iš ten birželio pradžioje laivu išplaukė į Liubeką. Iš Karolio XII jis gavo generolo leitenanto laipsnį ir iki savo mirties 1705 m. rudenį oficialiai liko Kuršo gubernatoriumi, ir, nors į jį nebesugrįžo, stebėjo įvykius Kuršo kunigaikštystėje, aktyviai susirašinėjo su A. L. Levenhauptu.

tas paliko A. L. Levenhauptą, kuris buvo paaukštintas infanterijos generolu majoru ir paskirtas Kuršo, Piltinės ir Žiemgalos vicegubernatoriumi. A. L. Levenhauptas perėmė valdymą gegužės 8 d. (šv. st.)¹⁰⁸. Tai buvo naujo švedų okupacijos periodo Kuršo kunigaikštystės istorijoje pradžia.

* * *

Lenkijos karaliaus ir Saksonijos kurfiursto Augusto II bei Rusijos caro Petro I pradėtos karinės avantiūros tiesiogine pasekme tapo švedų kariuomenės įvykdyta Kuršo kunigaikštystės okupacija. Teisėti Kuršo valdovai buvo priversti gyventi užsienyje. Švedijos karalius Karolis XII pavertė kunigaikštystės teritoriją savo kariuomenės maisto baze bei priešakiniu Rygos gynybos ruožu. Be to, Kuršo kunigaikštystė tapo vienintele valstybe, kur švedai įsteigė savo okupacinio valdymo administraciją. Nors Karolis XII buvo įžengęs ir į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę bei Lenkijos karalystę, tačiau šiuose kraštuose švedai tik kariavo, rinko kontribucijas, bet atskirų savo okupacinio valdymo administracijos struktūrų nekūrė. Tokia Karolio XII taktika sudarė sąlygas telkti jėgas tai daliai Lietuvos bajorijos, kuri išsaugojo ištikimybę Augustui II. Dėsninga, kad vienu iš jų tikslų tapo atkariauti Kuršo kunigaikštystės teritoriją (Lenkijos–Lietuvos leną), kuri, kaip jau minėta, buvo strategiškai svarbi Švedijai. Dėl to abiejų šalių kariniai susirėmimai Kuršo kunigaikštystėje ir jos pasienyje su Lietuva tapo reikšminga Didžiojo Šiaurės karo dalimi.

Iš latvių kalbos vertė Regina Kvašytė

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

FABER, Samuel. *Der Ausführlichen Lebens-Beschreibung Carls des XII. Königs in Schweden Darinnen in dreyen Absätzen gewiesen, alles was sich mit dem Treffen bey Clissowa vor Cracau, mit denen Polnischen Consiliis, mit der Belägerung Thoren, mit Elbingen und Danzig; mit Curland und Lithauen, dem Treffen bey Pultoski und Sallaten; mit Liefland und Moscau, diese Zeit zugetragen. Allesmit schönen Kupffer.* Th. 3. Frankfurt, Leipzig, 1704.

Livonica. Oder einiger zu mehrer Erläuterung der mit Anfang des 1700. Jahres in Lieffland entstandenen Unruhe dienliche Stücke und Actorum Publicorum [Ryga, 1700]. Fasciculus Primus. *Rigische Novellen.* 1702, Nr. 89.

Sitzungs-Berichte der kurländischen Gessellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des kurländischen Provinzial-Museums, aus dem Jahre 1888. Mit 7 Tafeln. Mitau: gedruckt bei J. F. Steffenhagen und Sohn, 1889.

Umbständliche Relation Des scharfen Gefechtes, So zwischen einer geringen Anzahl von Ihrer Königl. Majest. zu Schweden Königes Caroli XII. Auss dem Hertzogthum Churland nach Littauen

¹⁰⁸ Ten pat, b. 1335, l. 8.

commendirten Truppen, und der Moscowitisch-Littauschen sechs mahl grösseren Macht ohnweit Birsen vorgefallen, Darinnen von Ihr. Königl. Majest. Seiten ein herrlicher und glorieuser Sieg Mit Heldenmühtiger Tapfferkeit errungen worden den 19. Martii Anno 1703. [Stockholm. [s. n.]. [Kungliga tryckeriet]. 1703].

DIBAŠS, Boguslavs. Sakšu karaspēks Piltenes apgabalā 1700. Gadā. In: *Ventspils Muzeja Raksti*. Rīga: Latvijas Universitātes žurn. "Latvijas Vēsture" fonds, 2003, III sēj., lpp. 143.–153.

DUNDULIS, Bronius. *Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVII–XVIII a.* Vilnius: Mokslas, 1977.

FELDMAN, Józef. *Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704–1709.* Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1925.

JAKOVĻEVA, Mārīte. Cīņa par varu Kurzemes hercogistē pēc hercoga Frīdriha Kazimira nāves (1699. gada aprīlis – 1701. gada janvāris). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2003, Nr. 3, lpp. 65–95.

JAKOVĻEVA, Mārīte. Cīņa par varu Kurzemes hercogistē pēc hercoga Frīdriha Kazimira nāves (1701.–1703. gads). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2005, Nr. 1, 48.–68, lpp.; 2006, Nr. 3, lpp. 44.–59.

JAKOVĻEVA, Mārīte. Karadarbība Kurzemes hercogistē un Lietuvas pierobežā Lielā Ziemeļu kara sākumā (1700. g. februāris–1703. g. maijs). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2007, Nr. 2, lpp. 42.–72.

JAKOVĻEVA, Mārīte. Karadarbība Kurzemes hercogistē un Lietuvas pierobežā: (1703. gada vasara –1705. gads). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2008, Nr. 2, lpp. 29.–46, Nr. 3, lpp. 49.–70.

JONASSON, Gustaf. Politische Ziele und militärische Hilfsmittel. Die Baltische Militärpolitik Karls XII. im Jahre 1701. In: *Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert.* Bearb. A. Loit, H. Piirimäe. Stockholm: Centre for Baltic Studies, Stockholm University, 1993 (*Studia Baltica Stockholmiensia*, vol. 11, 1993), S. 97–115.

KELCH, Christian. *Liefländische Historia: Continuation 1690 bis 1707.* Nach der Originalhs. zum Druck gegeben. Mit Vorw., Nachweisen und Personenreg. vers. von Johannes Lossius. Dorpat: Schnakenburg. Bd. 2. 1875.

KVASKOVA, Valda. Ventspils Ziemeļu kara gados (1700–1721). *Latvijas Arhīvi*, 2002, Nr. 1, lpp. 37.–67.

NORDBERG, Jöran [Andersson]. *Leben Carls des Zwölften Königs in Schweden.* Erster Theil, [s. 1.], Rudolph Beneke, 1745.

PĒTERSONE, Pārsla. Komunikāciju sistēmas Kurzemes hercogistē Ziemeļu kara laikā. In: *Ventspils Muzeja Raksti*, 2003, III sēj. Rīga: Latvijas Universitātes žurn. "Latvijas Vēsture" fonds, lpp. 115.–141.

RACHUBA, Andrzej. *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763.* Warszawa: Wydawnictwo sejmowe, 2002.

RAKUTIS, Valdas. Saločių mūšis. In: *Pasvalio krašto istorija XV–XVIII a.* Sud. V. Didžpetris. Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2009, p. 109–150.

RAKUTIS, Valds. Krievu-lietuviešu un zviedru karaspēku kauja pie Saločiem 1703. gadā. In: *Latvijas Kara Muzeja Gadagrāmata*, V sēj. Rīga: Latvijas Kara muzejs; Militārās literatūras apgādes fonds, 2004, lpp. 21.–34.

SLIESORIŪNAS, Gintautas. Drugi wileński zjazd litewskich republikantów w 1701 roku. In: *Актуальные проблемы истории и культуры: зб. навук. арт.* Склад.: А.У. Мацук, Р. Юргайціс. Вып. 2: *Парламентаризм у Вялікім Княстве Літоўскім у XVIII стагоддзі*. Мінск: Беларус. навука, 2020, с. 93–121.

SLIESORIŪNAS, Gintautas. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje suverbuotų dalinių siuntimas prie Rygos 1700 metais. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001. 2, 2002, p. 59–86.

SLIESORIŪNAS, Gintautas. Pirmoji Šiaurės karo metais Vilniaus okupacija (1702 m. balandis–gegužė). In: *Praeities pėdsakais: skiriama profesoriaus daktaro Zigmanto Kiaupos 65-mečiui*. Red. komisija: E. Rimša [et al.]. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007, p. 267–292.

SLIESORIŪNAS, Gintautas. The first occupation of Vilnius during the Great Northern war. *Lithuanian Historical Studies*, vol. 14, 2009, Vilnius, 2010, p. 71–104.

SLIESORIŪNAS, Gintautas. Lietuvas lielkņazistes sabiedrības attieksme pret Ziemeļu kara sākumu 1700. gadā. In: *Ventspils Muzeja Raksti*, 2006. 5. sēj. Rīga: SIA Fobo prints, lpp. 42.–49.

SZKLARSKA, Ewa. Puzyna Krzysztof Dominik h. Oginiec (zm. 1731). In: *Polski słownik biograficzny*. T. XXIX. Wrocław etc.: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1986, s. 496–497.

ŠAPOKA, Mindaugas. *Didysis Šiaurės karas, 1700–1721. Karas, pakeitęs moderniąją Europą*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.

Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. III: *Księstwo żmudzkie XV–XVIII wiek*. Oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, A. Haratym. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015.

WIĆKO, Dzmityr. Początek szwedzkiej interwencji w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu 1701 roku. *Rocznik Lituanistyczny*, t. 5, 2019, s. 161–191.

MILITARY ACTIONS ON THE BORDER BETWEEN THE DUCHY OF COURLAND AND LITHUANIA AT THE BEGINNING OF THE GREAT NORTHERN WAR (SEPTEMBER 1701–MAY 1703)

Summary

MĀRĪTE JAKOVĻEVA

The Great Northern War (1700–1721) was one of the most significant events that impacted the history of the Baltic region and opened the Baltic lands for the strengthened Russian Empire. Due to this war, state dependency of part of the territory of Latvia (Vidzeme) and the whole of Estonia changed in the early eighteenth century. Directly and indirectly, the war had an impact on the whole region of the Baltic countries. The political consequences of the war have constantly attracted interest of historians, but

studies on the military actions in this region as such are comparatively scarce. Although the public seems to be well informed about isolated facts and battles, there is a shortage of generalised works. Early in the Great Northern War, the Duchy of Courland became a bridgehead for Saxon offensive and a military base for both Saxony and August II, the ruler of Poland and Lithuania. This article discusses the events of the Great Northern War that are, in one way or another, related with the Duchy of Courland. The main attention is given to the military actions in a particular region, the border area between the Duchy of Courland and the Grand Duchy of Lithuania. Here, warfare continued almost uninterruptedly from the summer of 1701 to the end of 1709. This military theatre of the war, which had been a periphery of a very wide war, has attracted relatively less attention of the historians. The article focuses on the military actions in the region from the entrance of the Swedes into the Duchy of Courland in the summer of 1701 to the departure of the Swedish governor Karl Magnus Stuart from Courland in the spring of 1703. The article is mostly based on the sets of documents kept in the Latvian State Historical Archive. The Swedes occupied Courland in summer 1701. In July and August of that year, the units of the Swedish army entered the Grand Duchy of Lithuania from the territory of Courland for the first time in this war. At the time, Lithuania, just like the whole of the Polish-Lithuanian Commonwealth, was not yet officially engaged in the war against Sweden: the war was declared by August II, the ruler of Lithuania and Poland, as the prince-elect of his inherited Duchy of Saxony. For the Swedes, the excuse to seize the fortress of Biržai in Lithuania was the artillery and military gear of August II that the king used during the Riga offensive and the blockade of this port. Having confiscated the artillery and military gear, the Swedes returned to Courland. The excuse for the Swedes to enter Žemaitija (Samogitia), the north-western province of Lithuania, was the appeal of Kazimierz Jan Sapieha, the palatine of Vilnius and the grand hetman of the Grand Duchy of Lithuania (the chief of the army), addressed to Charles XII, King of Sweden, in which he asked the Swedes to protect the estates of Sapieha in Žemaitija from devastation by the adversaries of the Sapieha family, the so-called republicans of Lithuania. The feud between the faction of influential nobles of Lithuania, the Sapieha, and their adversaries, the so-called republicans of Lithuania, became a significant factor in the Great Northern War in the border area between Lithuania and Courland. The Sapieha, who had suffered a bitter defeat in their struggle against the republicans in the autumn of 1700, sought an alliance with Sweden. In 1702, this alliance became public. The republicans, who took command in Lithuania late in 1700, were supporting August II and his ally, Russia, in the fight against Sweden, although the Polish-Lithuanian Commonwealth was still formally neutral in this war. In late 1701-early 1702, the main body of Swedish troops, led by Charles XII in person, entered Žemaitija from Courland. Through Lithuania, the king of Sweden marched to Poland, where the main theatre of military action of the Great Northern War moved and stayed for a long time. The border region between Courland and Lithuania became a peripheral albeit very significant theatre of warfare. From time to time, reinforcements were sent to the army of Charles XII from Courland through Lithuania. The republicans of Lithuania constantly attempted to disrupt Swedish communication between Courland and the army of Charles XII and arranged frequent sallies to the territory of Courland. Having established themselves in Courland and close to Riga, relatively sparse Swedish forces tried to maintain control over the Duchy of Courland, to defend Livonia (Vidzeme) ruled by the Swedes, and, supported by the military units of the Sapieha, to expand their control in the northern border regions of Lithuania. The most significant battle of this period took place near the town of Saločiai in the north of Lithuania on 19 March 1702

(new style). Here the Swedes beat Lithuanian republicans and their allies, Russians. For some time, the Swedish rule in Courland was ensured. Soon after the battle of Saločiai, the leadership of the Swedish administration and the army in the Duchy of Courland changed. In May, Adam Ludwig Lewenhaupt, general major of infantry, took over the leadership here. It was the beginning of a new period of the Swedish occupation in the history of the Duchy of Courland. Unlike other territories occupied by the Swedes during this war, a permanent Swedish occupying administration with its special institutions was established in the Duchy of Courland. Its residents were burdened with exorbitant duties (contributions) to maintain the Swedish army. The Swedes attempted to collect contributions in the northern border regions of Lithuania, which their army used to invade, although for a short time. In their turn, the troops of the Lithuanian republicans collected contributions in those territories of Courland that the Lithuanians managed to invade. Due to this, this border area was totally drained away. One of the manifestations of the discontent of the residents, particularly of the nobles, of Courland with the Swedish authorities was joining the troops of the Lithuanian republicans.

Gauta 2022 m. liepos mēn.
Priimta 2022 m. rugpjūčio mēn.

Mārīte Jakovļeva – istorijos mokslų daktarė, Latvijas nacionālinio istorijos muzejāus istorijos departamenta (*Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā Vēstures departamenta pētniece*) mokslo darbuotoja. Mokslinių interesu kryptis: Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystēs istorija (XVI–XVIII a.).

Adresas: Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā, Pulka iela 8, Rīga, LV-1007, Latvija
El. paštas: marite@lza.lv; marite.jakovleva@lnvm.lv
ORCID: 0000-0002-3510-1149